

Tefsir Araştırmaları Dergisi
The Journal of Tafsir Studies

مجلة الدراسات التفسيرية

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tader>

E-ISSN: 2587-0882

Cilt/Volume: 7, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2023 (Ekim/October)

Nüzûl Ortamı ve Sebeb-i Nüzûl Bilgisinin Âyetleri Anlama ve Anlamlandırmaya Etkisi
(Hucurât Sûresi 9-10. Âyetler Örneği)

The Effect of the Environment of the Nuzûl and the Knowledge of the Occasion of Revelation on the Understanding and Interpretation of the Verses (The Example of Sûrah al-Hujurât Verses 9-10)

Oğuzhan ř. Yağmur

Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, Birgivi İlahiyat
Fakültesi
Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim
Dalı
Assistant professor, Ege University, Birgivi Fa-
culty of Divinity
Sub. Dpt. of the Reading and Recitation of the
Quran
İzmir, Türkiye
oguzhan.yagmur@ege.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-3620-6118>

Mehmet Aydemir

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tefsir Anabilim Dalı
PhD Student, Ankara University
Social Sciences Institute, Department of Tafser
Sciences
Ankara, Türkiye
mehmet.aydemir.957@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0775-5257>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliř Tarihi/Date Received: 19/06/2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 09/22/2023

Yayın Tarihi/Date Published: 30/10/2023

Atıf / Citation: ř. Yağmur, Oğuzhan – Aydemir, Mehmet. “Nüzûl Ortamı ve Sebeb-i Nüzûl Bilgisinin Âyetleri Anlama ve Anlamlandırmaya Etkisi (Hucurât Sûresi 9-10. Âyetler Örneği)”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Ekim/October, 2023), 617-642.

<https://doi.org/10.31121/tader.1316890>

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Yayıncı / Published by: Ali KARATAř / Türkiye

Öz

Yüce Allah'ın insanlara hidayet kaynağı olarak gönderdiği Kur'an-ı Kerim, nüzûlünden günümüze değin Müslümanlar tarafından çeşitli şekillerde yorumlanmış ve bu yorumlar/tefsirler insanların istifadesine sunulmuştur. Kur'an-ı Kerim'in daha iyi anlaşılması için yapılagelen bu yorumlarda müfessirin yaşadığı çağ, aldığı eğitim, mezhebî bakış açısı ve dünya görüşü gibi faktörler etkili olmuştur. Bu çerçevede yapılan yorumlar/tefsirler elbette ki bizzat Kur'an'ın kendisi değil, müfessirlerin kendi bilgi birikimleri çerçevesinde yapmış oldukları yorumlardan ibarettir. Dolayısıyla tefsirler incelenirken tefsir sahiplerinin bir taraftan âyetlerin nâzil olduğu dönemi yani nüzûl ortamını ve sebab-i nüzûlleri dikkate alıp almadıklarını; diğer taraftan âyet yorumuna etki eden kişisel özelliklerini ve düşünce yapılarını irdelemek gerekir. Zira bunlar dikkate alınmadığında müfessirlerin âyet(ler)in doğru anlamını tespit edip edemediklerini, âyet(ler)e kendilerinden bir anlam yükleyip yüklemediklerini ve âyet(ler)i bağlamından koparıp koparmadıklarını ya da bir başka ifade ile tarihsel yanlışya/anakronizme düşüp düşmediklerini anlamak mümkün olmayacaktır. Çalışmamızda Hucurât Sûresi 9-10. âyetlere yönelik olarak yapılan tefsirler, bahsedilen bu bakış açısıyla incelenmiştir. Bunun için öncelikle Hucurât sûresi hakkında genel bir bilgi verilmiş; ardından bu âyetler hakkında aktarılan sebab-i nüzûl rivayetlerine eleştirel bir gözle yaklaşılarak nüzûl ortamı ile örtüşen en uygun sebab-i nüzûl tespit edilmiştir. Sonrasında Mukâtil, Huvvârî, Tüsterî, Kummî, Mâtûridî, Kuşeyrî, Cüşemî, Zemahşerî, Elmalılı, Seyyid Kutub ve Derveze gibi farklı zaman dilimlerinde yaşayan, ayrı ekol ve kültüre mensup müfessirlerin bu âyetler hakkında yaptıkları yorumlar belli bir tasnif çerçevesinde ele alınmıştır. Bu tasnifte a) nüzûl ortamı ve sebab-i nüzûl bilgisini dikkate alarak yorum yapanlar b) nüzûl ortamı ve sebab-i nüzûl bilgisini göz ardı ederek yorum yapanlar c) nüzûl ortamı ve sebab-i nüzûl bilgisini göz ardı edip âyetleri bağlamından kopararak/tarih yanlışlığına-anakronizm hatasına düşerek yorum yapanlar d) nüzûl ortamı ve sebab-i nüzûl bilgisi üzerinde durmayıp âyetlerin o gün ne demek istediği üzerinde yoğunlaşarak genel yorum yapan bazı müfessirler şeklinde dört başlığa yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Hucurât sûresi, Esbâb-ı nüzûl, Nüzûl ortamı, Anakronizm.

Abstract

The Holy Qur'an, which was sent by Allah Almighty as a source of guidance to people, has been interpreted in various ways by Muslims from its revelation to the present day, and these interpretations / exegeses have been presented to people's use. In these interpretations, which were made for a better understanding of the Qur'an, factors such as the age in which the mufasser lived, the education he received, his sectarian perspective and world view were effective. The interpretations/exegeses made within this framework are, of course, not the Qur'an itself, but the interpretations made by the mufassers within the framework of their own knowledge. Therefore, while analysing the tafsirs, it is necessary to examine whether the exegetes took into account the period in which the verses were revealed, i.e. the environment of their revelation and the occasion for their revelation, on the one hand, and their personal characteristics and thought structures that affect the interpretation of the verses, on the other hand. Because without taking these into account, it will not be possible to understand whether the commentators were able to determine the correct meaning of the verse(s), whether they attributed a meaning of their own to the verse(s), and whether they detached the verse(s) from its context or, in other words, whether they fell into historical error/anachronism. In our study, the exegeses on verses 9-10 of Sûrah al-Hujurât have been analysed from this point of view. For this purpose, firstly, general information about the Sûrah al-Hujurât is given; then, the most appropriate occasion of the revelation of these verses that coincides with the environment of the nuzûl is determined by critically analysing the narrations about the occasion of the revelation of these verses. Afterwards, the interpretations of these verses by Muqâtil, al-Khuwârî, al-Tustarî, al-Qummî, al-Matûridî, al-Qushayrî, al-Jushamî, al-Zamakhsharî, Elmalılı, Sayyid Qutb and al-Darwaza, who lived in different periods of time and belonged to different schools and cultures, are discussed within the framework of a certain classification. In this classification, a) those who interpreted the verses by taking into account the context and the occasion of their revelation b) those who interpreted the verses by ignoring the context and the occasion of their revelation c) those who interpreted the verses by ignoring the context and the occasion of their revelation and detaching the verses from their context/historical error. d) some commentators make general comments by concentrating on what the verses meant that day and not dwelling on the environment of the nuzûl and the reason for the nuzûl.

Keywords: Tafsir, Sûrah al-Hujurât, Asbâb al-nuzûl, Environment of nuzûl, Anachronism.

Giriş

Kur'ân-ı Kerim'in nüzûlüne şahit olan insanlar, vahye konu olan meselelere vâkıf olduklarından genel olarak âyetleri anlama ve anlamlandırma noktasında sorun yaşamamışlardır. Lakin bu ilk nesil vefat ettikçe Kur'ân'ın anlaşılması ve anlamlandırılmasında bazı problemler ortaya çıkmış ve Müslümanlar da bunu aşmak için birtakım yöntem ve metotlar geliştirmişlerdiler. Bu yöntem ve metotlar bir taraftan Kur'ân'ın anlaşılmasına katkı sağlarken diğer taraftan araştırmacıları Hz. Peygamber ve sahabe dönemin anlayışından uzaklaştırmış ve tarih yanlılığı/anakronizm probleminin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu sebeple insanlara rehber olarak indirilen Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılmasını kolaylaştıran en önemli etkenlerden birisi Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemin kültürel ortamını ve âyetlerin hangi sebep/ler üzerine indirildiklerini bilmek olmuştur.

Müfessirlerin büyük bir kısmı, tefsir çalışmalarına başladıklarında öncelikle -eğer var ise- ilgili âyetin nüzul bilgisini ardından peygamber, sahabe ve tabiînin yorumlarını aktarmış ve daha sonra kendi görüşlerini belirterek âyet hakkında yorumlarda bulunmuşlardır. Bunların yanı sıra şürrler ve dil bilim kaynakları gibi kelime anlamlarını tespit etmeye yönelik verilerden de yararlanmışlardır. Ancak bazı müfessirler, bu tefsir faaliyeti sırasında âyet(ler)in indiği dönemi ve sebeb-i nüzûlü göz ardı ederek yaşadıkları coğrafi, kültürel, siyasî ortam ve mezhebî kaygılar gibi etkenlerle âyet(ler)i bağlamının dışına çıkarmış ve kendi yaşadıkları dönemin olaylarıyla yoğun bir şekilde ilişkilendirerek sanki âyet(ler)in o olay üzerine indiği izlenimini vermişlerdir. Hâlbuki âyet(ler)in önce kendi bağlamında ele alınıp ne anlama geldiğinin tespit edilmesi ve ardından yaşanan dönemin olaylarıyla ilişkilendirilmesi ve bunun üzerine yorum yapılması gerekmektedir. Bu müfessirler, bahsi geçen şekilde -bize göre yanlış- bir tefsir yaptıklarında doğrudan olmasa da dolaylı olarak tarihsel yanlılığı/anakronizm hatasına düşerek ilgili âyeti kendisinden sonra gerçekleşen bir mesele hakkında nâzil olmuş gibi yorumlamışlardır. Hatta savundukları görüşün doğruluğunu ispat etme sadedinde aşırı bir gayret içine girmişlerdir. Şia'nın, inanç esaslarını temellendirmek ve Hz. Ali'yi yüceltmek; Ehl-i Sünnet'in ise halifelik sıralamasının doğruluğunu ispat etmek ve meşru göstermek için yaptıkları bazı tefsir teşebbüsleri bu kabilden mezhebî kaygı ile yapılmış anakronik bir faaliyet olarak değerlendirilebilir.¹ Böyle bir yanlılığın en somut örneği Hucurât Sûresi 9-10. âyetlerin yorumunda karşımıza çıkmaktadır. Bu âyetler bazı müfessirler tarafından nâzil oldukları dönemden ve bağlamından koparılarak hicrî kırklı ve daha sonraki yıllarda yaşanan siyasî olaylarla ilişkilendirilmiş ve sanki âyetler bu olaylar için nazil olmuş gibi gösterilmiştir.

İşte biz bu çalışmamızda Hucurât Sûresi 9-10. âyetlerin sebeb-i nüzûlünü tespit edip farklı zaman ve coğrafyalarda yaşamış ayrı kültür ve mezhebe mensup müfessirlerin ilgili âyetler hakkındaki açıklamalarını aktaracağız. Ardından bu açıklamaları karşılaştırma ve değerlendirmeye tabi tutarak âyetlerin bağlamından hangi saiklerle nasıl koparıldıklarını ortaya koymaya çalışacağız.

¹ Ebû'l-Hasen 'Alî b. İbrâhîm el-Ğummî, *Tefsîru'l-Ğummî*, nşr. es-Seyyid Tayyib el-Müsevî (Kum: Dâru'l-Kitâb, 1387), 2/129. Dört halifenin halifeliklerinin meşrutiyeti birçok âyetle ve delille gerekçelendirilmeye çalışılmıştır. Örneğin Mâtürîdî'ye göre Tevbe 9/100. âyet bunun delillerinden yalnızca biridir. Ebû Mansûr Muḥammed b. Muḥammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Eblî's-Sunne*, nşr. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), 7/460. Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), 149-160.

1. Hucurât Sûresi

Mushaf tertibinde 49. sırada olan Hucurât Sûresi, adını dördüncü âyette geçen “Hucurât/odalar” kelimesinden almaktadır. Sûrenin 13. âyetinin Mekkî olduğuna dair İbn Abbâs’tan (ö. 68/687-688) gelen rivayete itimat etmeyen müfessirler,² bu sûrenin Medenî olduğu hususunda icma etmişler ancak bir bütün olarak mı yoksa parça parça mı indirildiği hakkında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İzzet Derveze, (ö. 1984) sûrenin parça parça nazil olduğunu ve Mushaf sırası açısından Mücâdele sûresinden sonra geldiğini belirtirken³ Câbirî, (ö. 2010) buna sûrenin Mushaf tertibinde 106. sırada olmasını eklemiştir.⁴

Genel olarak ahlakî konulardan bahseden sûrenin 1-10. âyetlerinde güzel huylara ve ahlaklı davranışlara dair emirler bulunmaktadır. Allah ve Resulüne karşı tutum ve davranışların düzeltilmesinin gerekliliğiyle başlayan bu âyetlerde özellikle Hz. Peygamber’in önüne geçmeme, onunla diğer insanlarla konuşur gibi konuşmama, ona karşı sesi yükseltmeme ve peygamberliğine yakışır bir şekilde hitap etme dile getirilmiştir. Hz. Peygamber’e karşı takınılması emredilen bu tavır ve tutumların ardından inananların her duyduğu söze inanmamaları, getirilen haberin doğruluğunu araştırmaları, birbiriyle çatışan Müslüman iki grubun arasının gerekirse zor kullanılarak düzeltilmesi üzerinde durulmuş ve mü’minlerin kardeş olduğu belirtilmiştir.

11-18. âyetlerde ise kötü huylar ve hoş olmayan davranışlarla ilgili yasaklara değinilmiştir. Bu kısım toplulukların ve bireylerin üstünlük iddiasıyla birbirlerini hor görmelerinin yasaklanmasıyla başlamış, alay etmenin, kınamanın, hoş olmayan lakaplar takmanın, dedikodu yapmanın, başkasının kusurunu araştırmanın yanlışlığı üzerinde durulmuş ve bütün insanların eşit olduğu, üstünlüğün ancak takvayla olacağı belirtilmiştir. Gerçek mü’min ve Müslümanın kim olduğu üzerinde durularak sûre sona erdirilmiştir.

2. Hucurât Sûresi 9-10. Âyetlerin Sebeb-i Nüzûlü

“Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşarlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allah’ın emrine) dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve (onlara) adaletli davranın. Çünkü Allah, adaletli davrananları sever. Mü’minler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin.”⁵

Müfessirlerin çoğunluğu, Hucurât Sûresi 9-10. âyetleri bir arada tefsir edip bu âyetler hakkında her biri diğerinden farklı olayların anlatıldığı dört nüzûl sebebi aktarmışlar ve Hz. Peygamber’in bu olayların ardından ilgili âyetleri okuduğunu rivâyet etmişlerdir. Bu rivâyetlerdeki ana tema –her ne kadar aktarılan olaylar birbirinden farklı olsa da- Hz. Peygamber’in patlak veren bir hadise üzerine Hucurât Sûresi 9-10. âyetleri okuyarak problemi çözmektedir. Özellikle bazı müfessirlerin dört nüzûl sebebinin hepsini aynı anda nakledip hiçbir tercihte bulunmamaları onların ya

² Ebû'l-Ferec ‘Abdurrahmân b. ‘Alî İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fî ‘ilmi't-tefsîr*, nşr. ‘Abdurrezzâk el-Mehdî, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-‘Arabî, 2001), 4/141; Muḥammed b. ‘Alî b. Muḥammed el-Yemenî eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Dimeşk: Dâru İbn Keşîr, 1414), 5/69.

³ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs*, (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, 1383), 8/496.

⁴ Muhammed Abid Câbirî, *Febmu'l-Kur’ân*, trc. Muhammed Coşkun, (İstanbul: Mana Yayınları, 2013), 3/403. Ayrıca nüzûl sıraları için bk. Celâluddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fî ‘ulûmi'l-Kur’ân*, nşr. Muḥammed Ebû'l-Faḍl İbrâhîm (b.y.: el-Hey’etu'l-Mışriyyeti'l-‘Âmme li'l-Kuttâb, 1974), 1/40-45.

⁵ Hucurât Sûresi 49/9-10.

esbâb-ı nüzûlle ilgili sebebin taaddüdünü yani ayetin birden fazla sebebe binaen nâzil olabileceğini kabul etmeleri⁶ ya da sebeb-i nüzûl rivayetlerini sadece bilgi malzemesi olarak kabul ettikleri şekilde değerlendirilebilir. Çünkü bunların aksine aşağıda örnekleri görüleceği üzere bazı müfessirler, yalnızca bir nüzûl sebeb-i rivayetini tercih edip onu aktarmakla yetinmişlerdir. Hucurât Sûresi 9-10. âyetlerin tefsirinde bahsedilen sebeb-i nüzûl rivayetleri şunlardır:

2.1. Hz. Peygambere Hakaret İddiasına Yönelik İki Grubun Çatışması: *Abdullah b. Übey, Enes b. Mâlik*⁷ veya *İbn Abbâs*⁸ ya da *Kelbî* kaynaklı rivâyete göre: Hz. Peygamber'e "Abdullah b. Übey'e gitsen nasıl olur?" diye sorulunca Hz. Peygamber de eşeğe binip bir grup Müslümanla birlikte Abdullah b. Übey'in bulunduğu yere gitti. Gittikleri yer çorak bir arazi imiş. Hz. Peygamber oraya vardığında Abdullah'ın "Diğer tarafa git eşeğinin kokusu beni rahatsız ediyor" demesi üzerine Ensâr'dan birisi "Vallahi Allah'ın elçisinin eşeği senden güzel kokuyor" dedi. Orada bulunanlardan bazıları Abdullah b. Übey'den diğerleri ise Ensâr'dan yana çıktı. Olayın büyümesi üzerine sopa ve nalın ile birbirlerine vurmaya başladılar. İşte âyet bunlar hakkında nâzil oldu. Hz. Peygamber, inen bu âyetleri kavga edenlere okudu, onlar da dövüşmekten vazgeçtiler.

Ancak Üsâme b. Zeyd'den aktarılan bir rivâyette bu olayın Bedir savaşıdan ve Abdullah b. Übey Müslüman olmadan önce yaşandığı bilgisi yer almaktadır.¹⁰ Dolayısıyla bu bilgiye göre âyetin sebeb-i nüzûlünün yukarıdaki rivâyet olması söz konusu değildir.

⁶ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an ve Bağlam* (İstanbul: Şule Yayınları, 2018), 97-101.

⁷ Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İsmâ'îl el-Buḥârî, *el-Câmi' u'l-musnedu's-sahîhu'l-muḥtaşar*, nşr. Muḥammed Zuheyr en-Nâsir (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), 3/183; Ebû'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri, *el-Musnedu's-sahîbu'l-muḥtaşar bi nakli'l-'adl 'ami'l-'adl ilâ Resûlillâh* (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2014), 3/1424; Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muḥammed b. 'Alî en-Nisâbüri el-Vâhidî, *Esbâbu'n-nuzûl*, nşr. 'İsâm b. 'Abdilmuhsin el-Humeydân (b.y.: Dâru'l-İslâh, 1992), 391-392; el-Huseyn b. Mes'ûd b. Muḥammed b. el-Ferrâ' Ebû Muḥammed el-Begâvî, *Me'âlimu't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*, nşr. 'Abdurrezâk el-Mehdî (b.y.: Dâru İhyâi't-Turâşî'l-'Arabî, 1420), 4/257.

⁸ Ana metinde Buḥârî ve Müslim'de yer alan rivâyeti aktardık. Ancak İbn Abbâs'tan gelen rivâyet daha ayrıntılı olup Buḥârî ve Müslim'de yer alan rivâyeti açıklayıcı mahiyettedir ve şu şekildedir: "Hz. Peygamber, merkebine binmiş vaziyette Ensâr'dan bir grubun yanından geçerken merkep idrarını yaptı. Abdullah b. Übey burnunu tuttu ve "Merkebinin bırak gitsin; pis kokusu bizi gerçekten rahatsız etti" dedi. Bunun üzerine Abdullah b. Revâha "Vallahi, onun merkebinin sidiği senin miskinden daha temiz ve hoştur" dedi. Hz. Peygamber, oradan ayrıldı ama ikisi arasında tartışma uzadı. Hatta birbirlerine sövdüler ve kavgaya tutuştular. Derken oraya ikisinin kabilesi olan Evs ve Hazreciler geldi. Onlar da değneklerle, -bir görüşe göre- ellerle, terliklerle ve hurma dallarıyla birbirlerine vurmaya başladılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber onların yanlarına döndü ve aralarını buldu. Âyet bu olay vesilesiyle nâzil oldu." Ebû'l-Hasen Muḥâtil b. Suleymân el-Belḥî, *Tefsîru Muḥâtil b. Suleymân*, nşr. 'Abdullâh Maḥmûd Şehâte (Beyrut: y.y., 2002), 4/94; Ebû'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Amr ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavamîdî't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407), 6/306.

⁹ Bu olayın benzeri Kelbî'den de rivâyet edilmiştir. Bk. Hûd b. Muḥakkem el-Huvvârî, *Tefsîru kitâbillâhî'l-'azîz*, nşr. Bâlḥâc b. Sa'îd Şerîfî (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1990), 1725.

¹⁰ Üsâme b. Zeyd rivayeti şu şekildedir: "Hz. Peygamber, üstünde semer altında yün ve kadifeden parçalar olan eşeğine bindi. Üsâme de onun arkasındaydı. Sa'd b. 'Ubâde, Benû'l-Hâris İbnu'l-Hazreci kimselerin yanından dönüyordu. Bu olay Bedir savaşıdan önce idi. Hz. Peygamber, içerisinde Abdullah b. Übey'in olduğu bir gruba varınca yola devam etti. O sıralarda Abdullah b. Übey Müslüman olmamıştı. O grubun içerisinde Müslümanlar, müşrikler ve Yahudiler iç içe oturuyorlardı. Müslüman grubun içerisinde Abdullah b. Revâha da vardı. Hz. Peygamber meclise varınca hayvan toz çıkardı. Bunun üzerine Abdullah b. Übey elbisesiyle burnunu örterek "Üzerimizi toz yapmayın" dedi. Hz. Peygamber, onlara selam verdikten sonra durdu. Sonra eşekten indi ve oradakileri Allah'a davet ederek Kur'an okudu. Bunun üzerine Abdullah b. Übey şöyle dedi: "Ey kişi! Dedığın şey hak olsa bile iyi olmuyor. Bize meclisimizde eziyet etme. Yoluna dön. Sana kim gelirse ona anlat." Abdullah b. Ravâha dedi ki: Hayır ey Allah'ın elçisi. Meclislerimize gel. Muhakkak biz bunu seviyoruz/istiyoruz. Müslümanlar, müşrikler ve Yahudiler neredeyse birbirlerine girecek şekilde küfürleştiler. Hz. Peygamber konuşmasını bitirinceye

2.2. Alacak-Verecek Meselesi Yüzünden Ensâr'dan İki Kişinin Çatışması: *Katade* kaynaklı rivâyete göre: Ensar'dan birisinin adamlarının çokluğuna güvenerek diğerine, “Ben senden hakkımı zorla alırım” demesi üzerine diğeri onu Hz. Peygamber’in hükmüne başvurmaya çağırdı fakat isteği kabul görmedi. Olayın büyüyünce iş kavgaya dönüşmüş ve birbirlerine elle ve nalınlarla vurmaya başladılar.¹¹ İşte âyet, alacak-verecek meselesi yüzünden aralarında çekişme bulunan ve nihayetinde kavgaya tutuşan bu iki Ensârlı hakkında nâzil olmuştur.¹²

2.3. Evs ve Hazrecli Bir Grubun Çatışması: İbn Ebî Hatim, *Said b. Cübeyr*'den aktardığı rivayete göre: Evs ve Hazrec bir ara kılıç ve nalınlarla birbirlerine girip vuruşmuşlar ve âyet bunlar hakkında nazil olmuştur.¹³ Bu rivayette hadisenin hangi sebeple gerçekleştiği belirtilmemiş ama kılıçların da kullanıldığı daha şiddetli bir kavgadan bahsedilmiştir.

2.4. Ensârlı Bir Kadınla Kocasının Arasındaki Tartışma: İbn Cerîr, *Süddî*'den aktardığı rivayete göre: Ensârdan İmrân adında bir adamın Ümmü Zeyd adında bir karısı vardı. Bu kadın ailesine ziyarete gitmek istedi. Ancak kocası onu göndermedi ve ailesinden kimseyle görüşmesini diye evin ikinci katındaki bir odaya hapsetti. Bunun üzerine kadın ailesine haber gönderdi. Kocasını evde değilken kadının ailesi gelip onu götürmek istedi. Fakat bunu fark eden kocanın ailesi buna izin vermedi. Böylece tartışmaya ve birbirlerine nalınlarla vurmaya başladılar. İşte âyet bu olay üzerine nâzil olmuştur.¹⁴

Birçok müfessir âyetlerin sebab-i nüzûlüne yönelik olarak bu rivayetlerden birini ya da birkaçını nazarı dikkate alırken Râzî, ilgili âyetlerin belli bir olay üzerine nâzil olmayıp 6-8. âyetlerin devamı mahiyetinde olduğunu iddia eder.¹⁵ Süleyman Ateş de tıpkı Râzî gibi âyetlerin sebab-i nüzûlüne yönelik olarak yukarıda aktarılan rivâyetlerin hiçbirinin, âyetlerin söz bağlamına uygun bir nüzûl sebebi olmadığını ve bu iki âyetin, önceki âyetlerin devamı olduğunu belirtir. Ayrıca Ateş, âyetler için aktarılan Abdullah b. Übey ana temalı sebab-i nüzûl rivayetinin de problemliliğini söyler. Ona göre bu âyetler Hudeybiye'den çok sonra nazil olmuştur ve dolayısıyla bunların Üsâme b. Zeyd kaynaklı rivayette bahsedildiği şekliyle -henüz Abdullah b. Übey Müslüman değilken- Bedir savaşından önceki bir olayla bağdaştırılması mümkün değildir.¹⁶

Biz, Râzî ve Ateş'in aksine bu âyetlerin, önceki âyetlerin devamı olmadığını ve aralarında böyle bir bağlantının bulunmadığını düşünüyoruz. Çünkü;

kadar sesini kısmadı. Daha sonra eşeğine binip gitti.” Bk. Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Ĥâzin, *Lubâbu't-te'vîl fi me'ânî't-tenzîl*, nşr. Muhammed 'Alî Şâhîn (Beirut: y.y., 1415), 4/179.

¹¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî eṭ-Ṭaberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, nşr. 'Abdullâh b. 'Abdilmuhsin eṭ-Turkî (b.y.: Dâru Hicr, 2001), 21/358; Ebû Bekr 'Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Şan'ânî, *Tefsîru 'Abdurrezzâk*, nşr. Maḥmûd Muhammed 'Abduh (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999), 3/221.

¹² Taberî, *Katade*'den aynı sebab-i nüzûlü daha kısa bir ifadeyle “Bize bildirilene göre bu âyet, aralarında bir alacak konusunda husumet bulunan Ensârdan iki adam hakkında nâzil olmuştur” şeklinde aktarmıştır. Bk. eṭ-Ṭaberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/358.

¹³ Ebû Muhammed 'Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtım, *Tefsîru'l Kur'âni'l-azîm*, nşr. Es'ad Muhammed eṭ-Ṭayyib (b.y.: Mektebetu Nizâr Muştâfâ el-Bâz, 1998), 10/3304.

¹⁴ eṭ-Ṭaberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/358; Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *ed-Durru'l-menşûr* (Beirut: ts.), 7/560.

¹⁵ Ebû 'Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. 'Omer er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), 28/110-115. Râzî, bir fasığın getirdiği haber üzerine savaşa girilirse yapılması gerekenin ne olduğunun bu âyetlerde açıklandığını söyler ve çeşitli kelimâ, dilsel izahlarda bulunur. Asıl dikkati çeken husus Râzî'nin bu âyetleri önceki âyetlerle bağlantılı olduğunu düşünmemesi ve kendinden önceki bazı âlimler gibi Hz. Ali'nin savaşlarıyla bağdaştırmamasıdır.

¹⁶ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.), 8/518-519.

1. 6-8. âyetlere yönelik olarak anlatılan olaylarda çıkabilecek muhtemel bir savaşa engel olduğu ve savaşın gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla eğer bir fâsığın/yalan haber getiren bir kişinin getirdiği haber neticesinde herhangi bir savaş/çatışma/tartışma gerçekleşmiş olsaydı o takdirde 9-10. âyetlerin 6-8. âyetlerle bağlantılı ve onların devamı olup aynı olaydan bahsettikleri düşünülebilirdi. Ayrıca 9-10. âyetlerin nüzûl sebebi ile içeriklerinin birbiriyle uyumlu olduğu ve bu âyetlerin yukarıda belirtilen nüzûl sebepleri/olaylar bağlamında okunduklarında daha iyi anlaşıldıkları görülür.

2. Süleyman Ateş'in âyetlerin nüzûl zamanına yönelik Üsâme b. Zeyd rivayetini nazarı dikkate alıp buna binaen sebeb-i nüzûl rivayetini reddetmesi de bize göre doğru değildir. Zira bu rivayet zaten müfessirler tarafından eleştirilmektedir.¹⁷ Ama bu, bizim yukarıda birinci sırada aktardığımız Abdullah b. Übey merkezli başka bir sebeb-i nüzûl rivayeti olmadığı anlamına gelmemektedir.¹⁸ Kaldı ki Ateş'in bu rivayetten yola çıkarak sebeb-i nüzûl olarak aktarılan olayların gerçek olmadığını, âyetle ilgisi bulunmadığını söylemek yerine rivâyeti doğrudan reddetmesi ve fakat Müslüman olduktan sonra bile ölümüne kadar Hz. Peygamber'e düşmanlık eden ve münafıkların başı olan Abdullah b. Übey ile Hz. Peygamber'in arasının nasıl olduğunu dikkate alıp diğer rivayetlere en azından bir göz atması gerekirdi. Nitekim onun, Müslüman kisvesi altında söylediği sözlerle –aktardığımız sebeb-i nüzûlde görüldüğü gibi- inananları birbirine düşürebilmesi ancak bu şekilde mümkün olmuştur. Evet, yukarıda aktardığımız olayların gerçekleştiği ortam dikkate alındığında bu âyetlerin -Ateş'in de belirttiği üzere- Medine'nin son dönemine yakın bir zamanda nâzil olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda bahsi geçen Üsâme kaynaklı rivâyetin, mevzu/uydurma ya da şazz olması veya Üsâme'nin Bedir'den önce yaşanmış bir olayla bağlantılı olarak bu âyetler hakkında yaptığı bir yorum olması ve sonradan bu tür âyetlerin sebeb-i nüzûl rivâyeti olarak kullanılması akla daha yatkındır. Ayrıca İbn Teymiye'nin “*yaşanan bir olayla ilgili rivâyetler farklı tariklerle geliyorsa ve bir değışle o haber doğrudur*”¹⁹ anlayışından yola çıkıldığında bu âyetlerin bahsedilen olaylardan herhangi herhangi birisi hakkında nâzil olması ve bunun da İbn Abbâs, Enes ve Kelbi'den nakledilen Abdullah b. Übey'in içinde bulunduğu bir tartışma hakkında olması daha doğru gözükmektedir.

3. Müfessirlerin Âyetlere Yaklaşımı

Müfessirler, âyetleri ister istemez kendi dönemlerinde yaşanan olaylarla bağlantılı bir şekilde yorumlayıp bunları temellendirme gayreti içerisine girerler. Tefsirlerde yer alan bu yorumlar bizim bu tefsirleri kendi dönemleri bağlamında değerlendirmemizi zorunlu hale getirir. Aksi takdirde yapılan yorumlar ve bu yorumlar için sunulan deliller bazılarınca tartışmasız bir şekilde kabul edilerek Kur'ân/vahiy haline gelebilir. Biz burada Hucurât Sûresi 9-10. âyetlerle ilgili olarak geç-

¹⁷ İbn Aşur, müfessirlerin Üsâme rivâyetini eleştirdiğini söylemekte ve Enes b. Mâlik'ten gelen rivayetinin kesin olmadığını belirtmektedir. Biz, her ne kadar İbn Aşur'un Üsâme rivâyetine yönelik aktardığı bu bilgiye itibar etsek te kendisinin Enes b. Mâlik kaynaklı rivayetteki olayın kesin olmadığına/gerçekleşmediğine dair görüşünü makul buluyoruz. Zira bu olayın benzer lafızlarla İbn Abbâs ve Kelbi'den de aktarılmış olması kanımızca bu âyetlerin sebeb-i nüzûlü sayılabilecek Abdullah b. Übey'le bağlantılı böyle bir hadisenin yaşanmış olduğunu göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed b. Tâhir b. 'Âşûr İbn 'Âşûr, et-Taḥrîr ve't-tenvîr (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisîyye, 1984), 26/238

¹⁸ Bunun için bahsi geçen olaylar başlığındaki “Hz. Peygambere Hakaret İddiasına Yönelik İki Grubun Çatışması” adlı nüzûl sebebi rivâyetine bakınız.

¹⁹ Ebu'l-'Abbâs Taḳîyyuddîn Ahmed b. 'Abdilḥalîm el-Ḥarrânî İbn Teymiyye, *Muḳaddime fî uşûli't-tefsîr*, (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Ḥayât, 1980), 26.

mişten günümüze yapılmış olan yorumları ve bu yorumlar için sunulan gerekçeleri ana temasıyla ele alıp müfessirlerin âyetleri ne şekilde tefsir ettiklerini, bağlamından koparıp koparmadıklarını ve dolaylı dahi olsa anakronistik bir yoruma kaçıp kaçmadıklarını tespit edeceğiz.

3.1. Nüzûl Ortamı ve Sebeb-i Nüzûl Bilgisini Dikkate Alan Müfessirler

Elimize ulaşan ilk tam tefsir olan Mukâtil'in (ö. 150/767) tefsirine baktığımızda onun âyetleri nüzûl ortamını nazarı dikkate alarak incelediği, nüzûl sebeplerini belirttiği ve bunun üzerine yorum inşa ettiği görülür.²⁰ Mukatıl, Hucurât Sûresi 9. âyeti “*Her ne kadar Evs ve Hazrec'ten bazıları'nın hoşuna gitmese de onların arasını Allah'ın kitabına uygun şekilde düzeltin. Eğer sulha yanaşmazlarsa aşırılık yapanlarla kılıçla savaşın; yok eğer barışa yönelirlerse adaletli bir şekilde aralarını düzeltin*” şeklinde tefsir etmiş ve başka bir yorumda bulunmamıştır. Bu açıklama bize onun 10. âyette geçen “*kardeşlerini*” kelimesinden *Evs* ve *Hazrec* kabilelerini kastettiğini ve ayrıca âyetlerin tefsirinde nüzûl dönemi ve sebebini göz önüne aldığını gösterir.²¹

İbâzî tefsir geleneğinin günümüze ulaşan ilk tefsirinin sahibi Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, (ö. 280/893) bu âyetin tefsirinde kelimâ ve siyâsî bir kaygı gütmekten âyetin sebeb-i nüzûlünü aktarmış²² ve genel bilgi vermekle yetinmiştir.²³ Özellikle bazı kaynaklarda Hz. Ali ve Haricilerle ilgili olarak yorumlanan bu âyetlerin Huvvârî tarafından kendi mezhebî görüşünü destekler mahiyette ele alınmamış olması dikkat çekicidir. Bu, onun muhtemelen İbâzîlerin görece güçsüz ve genel itibarıyla diğer gruplar arasında eridiği bir dönemde yaşamış olmasından kaynaklanmaktadır.²⁴

Mutezili tefsir geleneğinden günümüze eksiksiz bir şekilde ulaşmış en meşhur tefsirin/Keşşâf'ın sahibi Zemahşerî ise,²⁵ bu âyetlerin tefsirinde kendi tefsir yöntemine uygun olarak sebeb-i nüzûl rivayetine yer vermiş,²⁶ dilsel izahlarda bulunmuş ve ardından “*bâğî/şâlim*” ile savaşın nasıl olması gerektiğiyle ilgili sahabe nakillerini aktarmıştır.²⁷ Bunlara ilaveten iki gruptan birisi savaştan vazgeçerse diğer grupla; ikisi de savaştan vazgeçmezse her iki grupla savaşılması ya da onları geri döndürmek için çeşitli yollara başvurulması ve bu iki grup arasında adaletin sağlanmasının gerekliliği üzerinde durmuştur.²⁸ Böylece o da âyetleri, nâzil olduğu dönemi ve sebeb-i nüzûlleri dikkate alarak tefsir etmiş ve bunun üzerine herhangi bir mezhebî kaygı gütmeksizin kendi yorumunu inşa etmiştir. Burada bizim açımızdan dikkat çekici olan husus, diğer müfessirler

²⁰ Mukatıl'in aktardığı rivayet için bahsi geçen olaylar başlığındaki “*Hz. Peygambere Hakaret İddiasına Yönelik İki Grubun Çatışması*” adlı nüzûl sebebi rivayetine bakınız.

²¹ Mukâtil b. Suleymân, *et-Tefsîr*, 4/94.

²² Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî'nin aktardığı rivayet için bahsi geçen olaylar başlığındaki “*Hz. Peygambere Hakaret İddiasına Yönelik İki Grubun Çatışması*” adlı nüzûl sebebi rivayetine bakınız. Ayrıca Huvvârî buna ilaveten Hasan'dan, Müslüman ve münafıklardan bir adam arasında husumet olduğunu buna binaen Müslümanın Hz. Peygamber'i münafığın ise herhangi bir aileyi çağırarak tartışma oluşturduklarına dair bir diğer rivayet daha aktarmaktadır. Bk. Hûd b. Muhakkem, *et-Tefsîr*, 1723.

²³ Hûd b. Muhakkem, *et-Tefsîr*, 1724-1725.

²⁴ Huvvârî'nin tefsir yaklaşımı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Çalıskan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), 83-86.

²⁵ Zemahşerî'nin tefsir yöntemi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Oğuzhan Şemseddin Yağmur, *Zemahşerî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020).

²⁶ Zemahşerî'nin aktardığı rivayet için bahsi geçen olaylar başlığındaki “*Hz. Peygambere Hakaret İddiasına Yönelik İki Grubun Çatışması*” adlı nüzûl sebebi rivayetine bakınız.

²⁷ Zemahşerî'ye göre “bağy” işi uzatmak, haksızlık etmek ve sulhten kaçmak anlamındadır. *ez-Zemahşerî, el-Keşşâf*, 4/365.

²⁸ *ez-Zemahşerî, el-Keşşâf*, 4/365.

bu âyetleri büyük günah işleyenin mü'min olup olmaması bağlamında Mutezile'ye reddiye kapsamında ele alırken Zemahşerî'nin tefsirinde bu meseleye hiç değinmemesi ve mensubu olduğu mezhebin görüşünü savunmaya yönelik bir teşebbüste bulunmayıp âyeti sebeb-i nüzûl çerçevesinde yorumlamış olmasıdır.

Görüldüğü üzere tefsir alanından farklı görüşleri yansıtmaya bakımından mihenk taşı konumunda olan bu müfessirler, âyeti bağlamından koparmayıp sebeb-i nüzûl özelinde tefsir etmişler ve eğer varsa bunun üzerine kendi görüşlerini söyleyerek açıklamada bulunmuşlardır. Bunların yanı sıra Abdurrezzak,²⁹ Taberî,³⁰ Zeccâc³¹ ve Semerkândî³² gibi ilk dönem müfessirler de aynı metodu takip etmiş, nüzûl ortamı bilgisini ve sebeb-i nüzûlü dikkate alarak bu âyetleri tefsir etmişlerdir.

3.2. Nüzûl Ortamı ve Sebeb-i Nüzûl Bilgisini Göz Ardı Edip Âyetleri Bağlamından Koparan Müfessirler

Bazı müfessirler Kur'ân âyetlerini tefsir ederken çoğunluk tarafından izlenen genel yöntemin dışına çıkar ve kendilerince bir metot takip edip bireysel yorum ve düşüncelerine daha öncelik verirler. Böyle bir yorumlama esnasında doğal olarak nüzûl ortamı bilgisini ve sebeb-i nüzûlleri ikinci plana iterler. Bu tür tefsirlerin başında ilham ve keşfe başvuru olarak yazılan tasavvufî tefsirler gelir. Örneğin bu alanın ilki sayılan "*Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*" adlı işârî tefsire bakıldığında Tüsterî'nin (ö.283/896) burada tasavvufî yoruma elverişli âyetleri ya da âyetlerdeki birtakım ifadeleri bu minvalde izah ettiği ve bu esnada ister istemez âyetleri bağlamından koparıp farklı anlamlara evirdiği görülür. Nitekim Tüsterî, bahsi geçen âyetlerin tefsiri sadedinde öncelikli olarak "*Ehli tefsir, bu âyetin zahir tefsirinde bir şeyler söylemiştir*" demekle yetinir ve bundan başka herhangi bir bilgiye değer atfetmez. Bunun ardından kendince asıl önemli olan şekliyle "*Bu âyetin batını yorumunda ise tab', beva ve şehvet; rûh, akıl ve kalbe haksızlık yaparsa/ zulmederse kul, ona karşı murakabe kılıcı, mütalaa okları ve muvafakat nuruyla savaşın ki ruha, akıl galip gelsin beva ve şehvet mağlup olsun*"³³ diye bir tefsir yapar. Tüsterî'nin bu yorumuna bakıldığında onun âyetleri bağlamından kopararak ya da diğer bir ifade ile o bağlama hiç değer atfetmeyerek bizzat kendi kalbine doğan ilham çerçevesinde tefsir ettiği hemen fark edilir. Bu durum, muhtemelen kendisinin sûfî meşrep kişiliğe ve "*her âyetin bir zahir bir de batın manası vardır*" anlayışına sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bizim için âyetler hakkında nüzûl dönemini ve murad-ı ilâhîyi dikkate almadan yapılan yorumların kişiyi akla ilk gelen somut/zahir anlamdan uzaklaştırdığını göstermesi bakımından önemlidir.

Tasavvufî tefsir geleneğinde önemli bir yere sahip olan Kuşeyrî (ö. 465/1073) ise âyetleri hem *zahirî* hem de *bâtınî* yönüyle tefsir etmiştir. O, âyetlerin *zahirî yorumunda* kelâmî problemi göz önüne alarak savaşan iki grubun küfre düşmedikleri sürece mü'min diye adlandırılacaklarını belirtmiş ve mazluma yardımın vacip olduğuna vurgu yapmış; *batınî yorumunda* ise kalbin zâlimleşme-

²⁹ Abdurrezzâk, *Tefsiru 'Abdurrezzâk*, 3/221-222.

³⁰ et-Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 21/354-367.

³¹ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*, nşr. 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî (Beyrut: 'Âlemu'l-Kutub, 1988), 5/35.

³² Ebû'l-Leyş Naşr b. Muhammed Ebû'l-Leyş es-Semerkândî, *Bahru'l-'ulûm*, nşr. Maḥmûd Mataracı (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 3/309-310.

³³ Ebû Muhammed Sehl b. 'Abdullâh et-Tüsterî, *Tefsiru't-Tüsterî*, nşr. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1423), 149.

si durumunda onunla savaşmanın gerekliliği üzerinde durmuştur.³⁴ Kuşeyrî, burada her ne kadar âyetin zahirî ve batınî yorumunu bir arada vermiş olma yönüyle Tüsterî'den ayrılmış olsa da yine de zahirî yorumda nüzûl ortamı bilgisini ve sebab-i nüzûlü göz ardı edip kelâmî problemlere odaklanarak âyetin ne dediğini dile getirmekten uzaklaşmıştır.³⁵

Sülemi³⁶ ve Muhyiddin İbnu'l-Arabî³⁷ gibi müfessirlerin tefsirlerinde ve ayrıca görece çağdaş dönemde açığa çıkan, “İslâm terakkiye mani teşkil eder” anlayışına karşı cevap niteliğinde kaleme alınan kimi bilimsel tefsirlerde de nüzûl ortamı bilgisini ve sebab-i nüzûlü göz ardı eden benzer yaklaşımla yazılmış yorumları görebiliriz.³⁸

3.3. Nüzûl Ortamı ve Sebeb-i Nüzûl Bilgisini Göz Ardı Edip Âyetleri Bağlamından Koparan ve Tarih Yanılgısına / Anakronizm Hatasına Düşen Müfessirler

Bazı müfessirler âyetleri tefsir ederken mezhebî bakış açılarının veya siyâsî görüşlerinin ya da yoğunlaştıkları bir alanın çok fazla etkisi altında kalmış ve kendi görüşlerini yansıtmak için âyet(ler)le ilgili sebab-i nüzûl bilgilerini göz ardı etmişlerdir. Hatta bazen kendi görüşlerini yansıtsın diye âyet(ler)i Kur'ân'ın nüzûlü sonrasında vuku bulan, odaklandıkları bir başka olayla yoğun bir şekilde irtibatlandırarak âyetlerin sanki o olay hakkında nazil olduğu izlenimini uyandırmışlardır. Böylece doğrudan olmasa da dolaylı bir şekilde tarihsel yanılgı/anakronizm hatasına düşmüşlerdir.

Örneğin Şii tefsir geleneğinin önemli simalarından biri olan, Şii düşüncenin oluşumunda mihenk taşı işlevi gören ve kendisinden sonra birçok Şii âlimi etkileyen İbrahim el-Kummî, (ö. 329/941) irdelediğimiz Hucurât Sûresi 9. âyeti “*isyankârlara ve te'vil ehline karşı kılıç kullanmayı/savaşmayı emreden âyet*” şeklinde yorumlamıştır. Bu yorumunu açıklama sadedinde nüzûl ortamı ya da sebab-i nüzûl bilgisine hiç değinmeden içinde Hz. Ali'nin savaşlarının da bahsedildiği, Hz. Peygamber'in beş kılıçla gönderildiğine dair bir rivayeti uzun uzadıya ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır.³⁹ Rivayette bahsedilen dördüncü kılıçta Hucurât Sûresi 9. âyeti zikredilmiş ve ardından “*Bu âyet*

³⁴ 'Abdulkarîm b. Hevâzin b. 'Abdumelik el-Kuşeyrî, *Le'âîfu'l-işârât*, nşr. İbrâhîm el-Besyûnî (b.y.: el-Hey'etu'l-Mişriyyi'l-Âmme, 2000), 3/440.

³⁵ Kuşeyrî'nin tefsir yönteminin bir benzeri “Te'vilatu'n-Necmiyye” adlı eserde de görülmektedir. Bk. Ahmed b. 'Omer b. Muhammed Necmeddin-i Kübrâ, *et-Te'vilâtu'n-Necmiyye*, (b.y.: y.y., ts.), 3/383.

³⁶ Ebû 'Abdurrahman Muhammed b. el-Huseyn en-Nisâbüri es-Sulemî, *Hakâ'iku't-tefsîr*, nşr. Seyyid 'İmrân (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 2/261.

³⁷ Muhammed b. 'Ali Muhyiddin et-Ta'î İbnu'l-'Arabî, *et-Tefsîr* (b.y.: y.y., ts.), 4/116.

³⁸ Tantâvî Cevherî, *el-Cevâbir fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm* (b.y.: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1351), 23/149-160.

³⁹ Kummî'nin sened zinciri ile birlikte aktardığı rivayete göre Şia taraftarlarından birisi Ebû Cafer el-Bâkır'a (a.s.) Hz. Ali'nin katıldığı savaşları sorar. Ebû Cafer bu soruya Allah-u Teâlâ'nın Hz. Muhammed'i (s.a.a.) beş kılıçla gönderdiğine dair ayrıntılı bir anlatımla cevap verir. Bunlardan ilk üç tanesinin meşhur olduğunu ve Hz. Peygamberin bunlarda kılıcını kınından çıkarttığını yani kullandığını belirtir. *Birincisi* Arap müşriklerine *ikincisi* zimmet ehline *üçüncüsü* Arap olmayan Müşriklere karşı çekilen kılıçtır. Hz. Peygamberin kılıcını kınında bıraktığı *dördüncüsü* isyankârlara ve te'vil ehline karşı *beşincisi* ise kısas yapmak için çekilecek olan kılıçtır. Kummî, *Tefsîr*, 2/321-322. Kummî'nin uzun bir şekilde tefsirinde yer verdiği, bizim özetle aktardığımız bu rivayet daha sonra İmamiyye şiasının dört hadis kitabından birisi olan Kuleynî'nin (ö. 329) *el-Kâfî*'sinde de aynen yer almıştır. Ebû Cafer Muhammed b. Ya'kûb el-Kuleynî, *el-Furû'u'l-Kâfî*, nşr. Ali Ekber el-Gıfârî (Tahran: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 1388), 5/10. Son dönem Şii müfessirlerden Kâşânî de bu âyetin tefsirinde, “Kâfî”, “Tehzîb” ve “Kummî”nin Câfer es-Sâdık'ın babasından “Bu âyet indiginde Hz. Peygamber: “*Ben nasıl ki Kur'ân'ın tenzîli üzere savaştysam içinden Kur'ân'ın tevili üzere savaşan da olacaktır.*” demiştir. “*Bu kimdir?*” diye sorulduğundan o: “*Emiri'l-Mü'minin Ali'dir.*” diye cevap vermiştir.” şeklinde aynı rivayeti nakleder. Kâşânî bu rivayetin devamında Hz. Ali'yi övücü ve yapmış olduğu savaşlarda onu haklı çıkarıcı rivâyetlere de yer verir. el-Feyd el-Kâşânî, *Tefsîru's-sâfî*, nşr. Huseyn el-A'lemî (Tahran: Mektebetu's-Şadr, ts.), 52.

nazil olduğunda Hz. Peygamber: “Ben nasıl ki Kur’ân’ın tenzili üzere savaştysam içinizden Kur’ân’ın tevili üzere savaşan da olacaktır” dedi. O kimdir diye sorulduğunda ‘ayakkabıyı onarandır’ diye cevap verdi” şeklinde bir rivayet aktarılmıştır.⁴⁰ Ayakkabıyı onaran kişinin Hz. Ali olduğu açıklaması da yapılmıştır. Ayrıca Ammâr b. Yasir’in “Ben bu sancağın altında Resûlullah ile birlikte üç defa savaştım. Bu dördüncüsüdür. Vallahi onlar bizî Hecer burmalıklarına kadar sürseler yine de biz biliyoruz ki hak üzereyiz.” sözü ile bu rivayetteki bilgi desteklenmiştir.⁴¹ İşte Kummî bu rivayetten yola çıkarak âyeti “isyankârlara ve te’vil ehline karşı kılıç kullanmayı/savaşmayı emreden âyet” şeklinde yorumlamıştır.

Bu rivayete göre Hz. Peygamber, 9. âyetin adeta kendisinden sonra Kur’ân’ı yanlış yorumlayan yani bir bakıma isyankârlarla savaşacak olan Hz. Aliden bahsettiğini ve dolayısıyla onlar hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Âyetin sebeb-i nüzûl bilgisi ve nüzûl ortamı gözetilmeksizin böyle bir yoruma tabi tutulması onu bağlamından koparmış ve ilk anlamının tespit edilmesine engel olmuştur. Hz. Peygamberden aktarılan rivayet müvacehesinde Hz. Ali ile yapılan savaşlara yapılan vurgu nedeniyle âyet sanki Hz. Ali’nin yaptığı/yapacağı savaşlar hakkında nâzil olmuş gibi gösterilmiştir. Mensubu bulunduğu mezhebi görüşe katı bağlılığı nedeniyle böyle bir aşırı yoruma gittiğini düşündüğümüz Kummî, bu şekilde yorum yapanların ilk örneklerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da bir anlamda âyetlerin tefsirinde doğrudan olmasa da dolaylı bir şekilde tarihsel yanılığa/anakronizm hatasına düşüldüğü anlamına gelmektedir.⁴² Nitekim Kummî’nin tefsirine bakıldığında onun bu tür aşırı yorumlarla tarihsel yanılığa/anakronizm hatasına düştüğü daha başka birçok örnek görmek mümkündür.⁴³

Sünnî tefsir geleneğinin önemli simalarından birisi olan, İslâm hukuku, tefsir, kelam ve mezhepler tarihi alanındaki çalışmalarıyla tanınan, mezhep imamı Mâtûrîdî (ö. 333/944) de benzer hataya düşmüştür. O bu âyeti doğrudan sebeb-i nüzûl rivayetlerini aktararak tefsir etmeye başlamış ve bu rivayetleri sıralarken beşinci ve altıncı sırada herhangi bir farklı konuya geçmeden ya da açıklama yapmadan iki nakle/bilgiye/görüşe daha yer vermiştir. Kelami yönden açıklamasını da yaptığı bu bilgilerin birincisinin başlangıcında “bu âyetin Hz. Ali ile Haruriler ve Nebrevan ehli arasındaki mücadele hakkında olması caizdir/uygundur” ikincisinin başlangıcında ise “bu âyetin Hz. Ali ile Muaviye arasında gerçekleşen Cemel ve Siffin savaşlarından bahsediyor olması muhtemeldir” ifadelerini kullanmıştır. Mâtûrîdî âyetin büyük günah işleyeninden dinden çıkacağını söyleyen Mutezile ve Hâricîlere cevap niteliğinde olduğu ve âsilerle savaşmanın meşru olduğu gibi kelâmî konulara da değinerek tefsirine devam etmiştir.⁴⁴

Mâtûrîdî bu üslubuyla her ne kadar mümin iki grup arasındaki savaşlardan bahseden sebeb-i nüzûl rivayetlerini aktararak âyeti tefsir etmeye başlamış olsa da bu rivayetlerin devamında ara vermeden aynı metotla “caizdir” ve “muhtemeldir” diyerek sanki sebeb-i nüzûllerden birisi

⁴⁰ Hz. Ali’nin tevil ehline karşı savaşması ile ilgili Seyyid Kemal Haydarî ile yapılan güncel bir söyleşi için bk. <https://medyasafak.net/haber/2987/kur%C3%A2n-i-kerimin-tevili-ve-imam-alinin-tevili-icin-savasmasi-1>, (Erişim 08.12.2022.)

⁴¹ Kummî, *Tefsîr*, 2/321-322.

⁴² Şii anlayışa mensup bir müfessir tarafından yapılan benzer bir yorum için bk. Ebû’l-Kâsım Furât b. İbrâhîm Furât el-Kûfi, *Tefsîru Furât el-Kûfi*, nşr. Muhammed el-Kâzım (Tahran: Vizâretu’s-Şekâfe, 1990), 47/7; el-Feyd el-Kâşânî, *Tefsîru’s-sâfi*, 52.

⁴³ Kummî’nin anakronik yorumlamalarına yönelik diğer bir örnekler için bk: Bayram Ayhan, “Anakronizmin İfrâdı: Kummî’nin İlk İnen Sürelere Dair Aşırı Yorumu”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16, (2019), s. 372-408.

⁴⁴ el-Mâtûrîdî, *et-Te’vilât*, 9/331.

imiş gibi diğer iki hususu da aktarması âyetin bu olaylar üzerine de inmiş olabileceği izlenimini doğurmuştur. Nitekim bu ifadelerden “muhtemeldir” ifadesi “işaret emektedir” şeklinde anlaşılabilir bile “caizdir” ifadesini böyle yorumlamak pek de mümkün değildir ve sebep-i nüzûl olarak anlaşılması daha muhtemeldir. Kaldı ki Mâtûrîdî, âyetlerin bu olaylara işaret ettiği ya da diğer bir ifade ile Hz. Ali ve Muaviye arasında bahsi geçen olayların âyetin kapsamına girdiği şeklinde yorumlanabilecek tek bir kelime dahi etmemiş ve indirgemeci bir yaklaşımla kendi dönemine gelinceye kadar gerçekleşmiş olan İslâm tarihindeki diğer hadiseleri göz ardı ederek sadece bu olaylara değinmiştir. Halbuki âyetin nazil olduğu andan Mâtûrîdî'nin vefat ettiği 333/944 yılına kadar Hz. Ali ile Muaviye merkezli Cemel ve Sıffin savaşları dışında Kerbela olayı (61/680),⁴⁵ Harre olayı (63/683),⁴⁶ Muhtar es-Sakafî'nin öldürülmesi (67/687),⁴⁷ Abdullah b. Zübeyr'in isyanı (73/692),⁴⁸ ve Tevvâbîn hareketi⁴⁹ gibi yine mümin grupların birbiriyle savaştığı İslâm tarihinde iz bırakmış önemli başka olaylar da cereyan etmiştir. Böylelikle o, bir taraftan âyetin nüzûl ortamında mevzu-bahis olmayan -bizim burada konu etmediğimiz- kelâmî problemlere cevap niteliğinde olduğu çıkarımında bulunmuş ve buna yönelik açıklamalar yapmış; diğer taraftan âyeti nüzûl bağlamından kopararak daha sonradan gerçekleşmiş olan birtakım siyasi olaylarla bağlantılı bir şekilde anlatarak doğrudan olmasa da dolaylı bir şekilde tarihsel yanlışlık/anakronizm hatasına düşmüştür.

Keşşaf tefsiri dâhil Mutezilî ve Zeydî tefsirlerin temel kaynağı konumunda olan on ciltlik *et-Tebzîb fî't-tefsîr* adlı tefsirin yazarı Şû/Zeydî müfessir Cüşemî (ö. 494/1101) de tıpkı Kummî gibi bu âyetleri bağlamından kopararak tefsir etmiştir. Kelâmî konularda Mutezile ve Zeydiyye mezheplerinin görüşlerini ele alıp bunları savunmaya çalışan Cüşemî, bu âyetten çıkarılabilecek hükümleri açıklama sadedinde *bâğî/zâlimin* imam olamayacağı, Muaviye'nin ve oğlu Yezid'in *bâğî/zâlim* konumunda oldukları ve onlarla savaşmanın gerekliliği/vucubiyeti, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münkerin gerekliliği/vucubiyeti, *bâğînin/zâlimin* küfre düşmediği ama kanının helal olduğu gibi kelâmî konular üzerinde durmuş ve Cemel ile Sıffin savaşına katılanların Müşrik ya da münafık değil *bâğî/zâlim* olduklarına dair Hz. Ali'den bir nakille açıklamasını sona erdirmiştir.⁵⁰

Cüşemî de her ne kadar âyeti tefsir etmeye başlamadan önce Mâtûrîdî ile benzer şekilde sebep-i nüzûl rivayetlerini aktarmış ve âyetin genel olarak içinde müminlerin yer aldığı iki grup arasındaki bir savaştan bahsettiğini ifade etmiş olsa da onun bu nakillerden hemen sonra âyete

⁴⁵ Emevi halifesi I. Yezidi kalabalık ordusu tarafından az sayıda olan Hz. Peygamberin torunu Hz. Hüseyin'in ve taraftarlarının 61/680 yılında Kerbela'da şehid edilmesi. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Öz, “Kerbela”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/271-272.

⁴⁶ 63/683 yılında Medineliler ile Emevî kuvvetleri arasında Harretüvâkım'da cereyan eden savaş. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Sabri Büyükaşçı, “Harre Savaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/245-247.

⁴⁷ Hz. Hüseyin'in intikamını almak amacıyla Emevilere karşı ayaklanan ancak gücünün artması üzerine yine Emevîler karşısı Abdullah b. Zübeyr'in emri ile Basra valisi Mus'ab tarafından 67/687 yılında savaşta öldürülen siyasi lider. Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Yiğit, “Muhtâr es-Sekafî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/54-55.

⁴⁸ Emevilere karşı halifelikliğini ilân eden ve 73/692 yılında Emevîler tarafından savaşta öldürülen sahâbî. Ayrıntılı bilgi için bk. Hakkı Dursun Yıldız, “Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/145-146.

⁴⁹ Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesinin hemen ardından onun intikamını almak amacıyla Süleyman b. Surad başkanlığındaki beş kişilik heyet tarafından harekete geçirilen ve nihayetinde Emevî yönetimi tarafından 65/685 tarihinde ağır bir yenilgiye uğratan kitle. Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Yiğit, “Tevvâbîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/49-50.

⁵⁰ Ebû Sa'd el-Muhsin b. Muhammed el-Beyhakî el-Cüşemî, *et-Tebzîb fî't-Tefsîr*, nşr. 'Abdurrahmân b. Süleymân es-Sâlimî (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Miştirî, 2019), s. 6531.

yönelik başka hiçbir açıklama yapmadan doğrudan ahkâm konularına geçmesi ve burada değindiği vak'aların da sadece Hz. Ali ile Muaviye merkezli oluşu, âyeti bağlamından koparmış ve asıl anlamı tespitten uzaklaştırmıştır. O da âyetin nazil olduğu andan kendi yaşadığı döneme kadar gerçekleşmiş olan Cemel ve Sıffin dışındaki olaylara hiç değinmemiş, hatta işaret dahi etmemiş ve ister istemez âyetin sanki sadece Hz. Ali karşıtı müminlerden bahsettiği ve dolayısıyla onlar hakkında nazil olduğu izlenimini uyandırmıştır. Bu şekildeki bir yorumlama ile o, yine doğrudan olmasa da dolaylı olarak tarihsel yanlışlığı/anakronizm hatasına düşmüştür.

Müfessirlerin sebeb-i nüzûlleri göz ardı edip âyetleri bağlamından kopararak tefsir etmeleri ve tarihsel yanlışlığı/anakronizm hatasına düşmeleri sadece mensubu oldukları mezhebin ya da doğru buldukları siyasî görüşlerin çok fazla etkisi altında kalmaları dolayısıyla değildir. Bunun yanı sıra bir alanda çok fazla yoğunlaşmaları da onları aynı hataya düşürebilmektedir. Örneğin Malikî fakihlerinin önde gelenlerinden, Ahkâm tefsiri yazarı Endülüs'lü İbnu'l-Arabî (ö.543/1148), incelediğimiz âyeti tefsir ederken sebeb-i nüzûl rivayetlerini aktarmış ve hatta bunlar içinden bir tercihte bulunmuştur. İbnu'l-Arabî bu tercihin ardından "*te'vil ehline karşı savaş meselesi*" başlığını açmış ve bu başlığın girişinde âyetin Müslümanların birbirleriyle savaşmalarının temel prensiplerini ve tevil ehline karşı savaş açmanın dayanağını belirten bir âyet olduğunu söyleyerek kendine göre âyetin ana temasını da belirtmiştir. Buraya kadar bizim de doğru bulduğumuz sebeb-i nüzûl merkezli, bağlam gözetilerek yapılmış bir yorumlamaya giriş söz konusudur. Ancak müfessir, ahkâm konusuna (Müslüman grupların birbirleriyle savaşı) çok fazla yoğunlaştığından/yoğunlaşacağından, belki de Müslümanlar arasında cereyan eden savaşlarda nasıl bir yol izleneceğini tespit etme ve buna bağlı hüküm vermeye kendini zorunlu hissettiğinden dolayı olsa gerek tefsirine aynı istikamette devam edememiş, aktardığı sebeb-i nüzûl rivayetlerini göz ardı ederek "*Ammâr'ı baksızca ayaklanan bir kesim öldürecekler*"⁵¹ "*Onlar (Hariciler), hayırlı olan kesime karşı ayaklanacaklardır*"⁵² hadislerini aktarmıştır. İkinci hadisi destekleme sadedinde "*Haricileri iki kesimden bakka daha yakın olan öldürecekler*" şeklinde bir hadis daha nakletmiş ve bunu "*Haricilerle savaşan Ali b. Ebî Tâlib ve onunla birlikte olanlardı*"⁵³ şeklinde açıklamıştır. İbnu'l-Arabî, bu temellendirmenin üzerine Hz. Ali'nin imametinin meşruiyeti, ona karşı çıkanların isyankâr oldukları ve onlarla savaşmasının haklılığı gibi hususları tarihi bilgiler ışığında uzun bir şekilde anlatmış ve konuya yönelik hükümler vermiştir. Âyetin sonraki kısımları ile ilgili olarak yine "mesele" başlıkları altında "*baksızlık edenle savaşmanın gerekliliği*", "*sahabenin birbiriyle savaşmasındaki hikmet*" ve "*Hz. Ebu Bekr'in baddi aşanlarla ve mürtetlerle savaşması*" meselelerini ele almıştır. Buradaki anlatımlarında da yine "*te'vil ehline karşı savaş*" konusuna vurgu yapmıştır ki bu, yukarıda aktardığımız Şii tefsir geleneğinde de ciddi şekilde dillendirilen bir husustur.⁵⁴

İbnu'l-Arabî'nin ahkâm tefsiri yazarı olmasından kaynaklı bu tür konulara diğer müfessirlerden daha fazla önem vermesi elbette ki normal bir durumdur. Çünkü o, bu tefsirle hem Mâlikî

⁵¹ Muslim, *es-Şahîh*, 7/313.

⁵² Muslim, *es-Şahîh*, 3/263.

⁵³ Şevkânî de âyetleri İbnu'l-Arabî'den alıntı yaparak, Haricilerle bağlantılı bir şekilde tefsir etmiştir. Bk. eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 5/75.

⁵⁴ Ebû Bekr Muhammed b. 'Abdullâh b. el-'Arabî el-İşbîlî Ebû Bekr İbnu'l-'Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 2003), 4/149-155. Bir diğer ahkâm tefsiri yazarı olan Kurtubî de âyetleri İbnu'l-Arabî'den alıntı yaparak benzer görüşlerle tefsir etmiştir. Bk. Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî el-Kurtubî, *el-Câmi' li-âhkâmi'l-Kur'an*, nşr. Hişâm Semîr el-Buğârî (Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kutub, 2003), 16/316-323.

mezhebinin içtihatlarını delillendirmiş hem de yaşadığı çağda Müslümanlar arasında vuku bulan savaşlarda nasıl bir yol izlenmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Ancak konunun merkezine özellikle hariciler gibi Hz. Ali'ye karşı haddi aşanları alması ve Hz. Peygamber'den naklettiği hadislerle âyetlerin Haricilerden bahsettiği yönündeki vurgusu ve bunu uzun uzadıya açıklaması, âyetin sanki Hz. Ali ile hariciler arasında cereyan eden olaylardan bahsettiği izlenimini doğurmuş ve okuyucunun zihninde böyle bir algı oluşturmuştur. Hemen sebep-i nüzûl rivayetlerinin peşinden başka örneklemelere hiç yer vermeden sadece Haricilere değinmiş olması da bizim bu tespitimizi ayrıca desteklemektedir. Âyeti bağlamından kopararak yapmış olduğu bu şekildeki bir yorumlama ile o, bize göre doğrudan olmasa da dolaylı bir şekilde tarihsel yanlış/anakronizm hatasına düşmüştür.

Bu tür anakronik yorumlar elbette ki sadece incelediğimiz bu âyetle sınırlı değildir. Tefsirlerde maalesef müfessirlerin mensubu buldukları mezhebin görüşünü ya da siyasi eğilimlerini desteklemek ve savunmak adına veya başka saiklerle âyetlerin nüzûl sebebini dikkate almadan yaptıkları buna benzer birçok anakronik yorum bulunmaktadır. Fetih Sûresi 16. âyette⁵⁵ bahsedilen savaşın Hz. Ebû Bekr'in hilafeti dönemindeki Yemâme savaşı olduğu,⁵⁶ Kadr sûresi 3. âyetteki "bin ay"⁵⁷ ifadesinin Ümeyye oğullarının krallık süresini belirttiği⁵⁸ gibi açıklamalar buna benzer diğer bazı örneklerdir. Bu tür yorumlar her ne kadar o güne hitap ediyor ve bir problem çözüyor gibi gözükse de bize göre tarihsel yanlışya/anakronizm hatasına düşmek anlamına gelmekte ve sonradan meydana gelmiş olayların vahye mesnetmiş gibi algılanması problemini doğurmaktadır.

3.4. Nüzûl Ortamı ve Sebeb-i Nüzûl Bilgisi Üzerinde Durmayıp Âyetlerin O Gün Ne Demek İsteddiği Üzerinde Yoğunlaşan/ Âyetlere Genel Anlam Vererek Yorum Yapan Bazı Müfessirler

Bazı müfessirler için önem arz eden husus sebep-i nüzûl rivayetinde bahsi geçen konunun ya da olayın bizzat kendisi değil, âyet/lerin ne anlam ifade ettiği meselesi olmuştur. Bu bağlamda onlar, âyetleri tefsir ederken sebep-i nüzûlleri ya doğrudan esas almış veya dolaylı bir şekilde sebep-i nüzûlü varsaymışlar ve sebeb-in hususiliği gibi konular üzerinde durmayıp âyet/leri genelleştirerek/umûm tefsir etmişlerdir. Böylece âyet(ler)in zahiren ne dediği ve ne demek istediğine odaklanıp kendi dönemlerindeki sorunlara çözüm üretme gayreti içine girmişlerdir. Amaca yönelik bu tür tefsir faaliyetleri genellikle Fransa'nın Mısır'ı işgali⁵⁹ sonrasında gündeme gelen "*İslâm terakkiye mani teşkil eder*"⁶⁰ türü iddialarla birlikte görünür hale gelmiştir. Nitekim bu dönem hem İslâm dünyasının gerilemeye hem Müslüman devletlerin birbiriyle çekişmeye/savaşmaya hem de ümmet bilincinin yitirmeye başladığı bir zaman dilimidir. Müslüman düşünürler bu soruna bir çözüm üretmek, Batı Hıristiyan dünyasına karşı birlik ve beraberliği sağlamak amacıyla, dini me-

⁵⁵ Fetih 48/53: "Bedevîlerin (savaştan) geri bırakılanlarına de ki: "Siz, güçlü kuvvetli bir kavme karşı teslim oluncaya kadar savaşmaya çağrılacaksınız. Eğer itaat ederseniz Allah size güzel bir mükâfat verir. Ama önceden döndüğünüz gibi yine dönerseniz, Allah sizi elem dolu bir azaba uğratar." "

⁵⁶ Muqâtil b. Süleymân, *et-Tefsîr*, 4/94.

⁵⁷ Kadir 97/3: "Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır."

⁵⁸ er-Râzi, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 32/30.

⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Kamil Çolak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)", *SAU Fen Edebiyat Dergisi*, (2008-2), 10, 141-183.

⁶⁰ 1823-1892 yılları arasında yaşamış Ernest Renan, İslâm dini hakkında çeşitli araştırmalar yapmıştır. Ernest Renan, Araplar ve İslâm hakkındaki düşünceleri Sorbonne'da verdiği 29 Mart 1883 tarihli konferansındaki konuşmalarıyla İslâm dünyasının birçok yerinde çeşitli tepkiler almıştır. Faruk Bilici, "Ernest Renan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/568-571.

tinlere ve konulara yeni yaklaşımlar sergilemişler ya da en azından bu gayret içinde olmuşlardır.⁶¹ İncelediğimiz âyet özelinde bu husus daha net bir şekilde görülmektedir.

Örneğin Cumhuriyet dönemi müfessirlerinden Elmalılı Hamdi Yazır (1878-1942) tefsirinde bu âyete yönelik iki sebeb-i nüzûl rivâyeti aktarır ve bunlardan anlama daha uygun olduğunu söylediği Abdullah b. Übey b. Selûl merkezli olan birincisini tercih eder. O, nüzûl ortamı ya da sebeb-i nüzûl bilgisine dair bunun dışında herhangi bir bilgi vermeden doğrudan âyetin tefsirine geçer. Öncelikle âyetin tesniye kalıbı ile “*eğer iki grup*” diye başladığı halde Arapça dilbilim kuralı gereği buna uygun bir şekilde “*iki grup savaşırsa*” değil de neden çoğul kalıbı ile “*onlar savaşırlarsa*” dendiği üzerinde durur. Burada az bir grup ile başlayan savaşın önü alınmazsa büyüyüp genişleyeceğini ifade etmeye yönelik bir inceliğin söz konusu olduğunu ve bu nüktenin maalesef tercümede gösterilemediğini belirtir. Bunun ardından tefsir sadedinde bazı açıklamalara da yer veren Elmalılı “*savaşımsız*” ve “*sulh yapmış*” ifadelerinin kimlere hitap ettiğini tartışır. Ebû Hayyân’ın da tercih ettiği İbn Abbâs kaynaklı bir rivayette bu ifadelerin yöneticilere/hükümet adamlarına yönelik bir emir olduğunu aktarır ve fakat kendisi bu görüşe katılmaz. O, bu emirlerin savaş ve barış yapmaya yetkili olanlara farz-ı kifaye olmak üzere ümmetin tamamına hitap ettiğini ve bunun “Ey iman edenler!” çağrısının zahirine de daha uygun olduğunu söyler.⁶² Çünkü ona göre savaşa müdahale etme ve barış yapabilme gücü her ne kadar yetkililere ait bir husus olsa da tıpkı cihad emrinde olduğu gibi bu durumlarda yetkililere yardım etmek ümmetin tamamı üzerine düşen bir görevdir.⁶³

Elmalılı böylece her ne kadar sebeb-i nüzûl rivâyeti üzerinde durmuş olsa da diğer müfessirlerden farklı olarak âyeti belli bir olaya yönelik olarak değil bütün müminlere hitap eder şekilde genel/umumî manada anlamayı tercih etmiştir. Muhtemelen bu İslâm dünyasının gerilediği o çalkantılı dönem sonrasında Müslümanların birbirleriyle çekişme ve çatışmalarına engel olmak, onları bir arada tutup bireysel olarak aktif hale getirmek, onlara sorumluluk bilinci aşilayarak iç bütünlüğü sağlamak amacıyla yapılmış bir yorumdur.

Aynı yüzyılda fakat farklı bir coğrafya ve kültürel atmosferde yaşayan Seyyid Kutub (1906-1966) da Elmalılı’ya benzer bir bakış açısıyla bu âyet(ler)i tefsir eder. O, bu âyetlerin ister belirli bir olay üzerine inmiş olsun, isterse benzer durumları ortadan kaldırmak için konulmuş bir yasama kuralı olsun fark etmediğini söyler. Yani sebeb-i nüzûle ayrı bir önem atfetmez ve âyeti “*sebebin hususiliği lafzın umumiliğine engel değildir*”⁶⁴ bakış açısıyla yorumlar. Kutub’a göre Mümin grupların çeşitli yönlerden haddi aşabileceklerini ve aralarında çatışmaların olabileceğini belirten bu âyet İslâm toplumunu dağılmaktan ve bölünmekten koruyan kesin ve genel bir kuralı ifade etmektedir. Böyle durumlarda doğal olarak inananlara arabuluculuk görevi düştüğünü belirten Kutub, bu gö-

⁶¹ Bunun için “el-Urvetü’l-Vuskâ” dergisine bakılabilir. Bu dergi sekiz aylık yayımı esnasında Müslümanlara özgüven kazandırmak, Müslümanların kendi inançları ve değerleri etrafında birliğini sağlamak, geri kalmalarının sebeplerini ortaya koymak, yeni gelişmelere çerçevesinde bazı telakkileri yeniden ele almak ve Müslümanları güncel konular hakkında bilgilendirmek türünden konuları işlemiştir. Dergi hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız. Hilal Görgün, “Urvetü’l-Vuskâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/186-188.

⁶² Kur’ân-ı Kerim’deki “Ey İnsanlar! ve Ey İman Edenler!” hitaplarının delâletinin umuma mı yoksa belirli şahıslara mı yönelik olduğu meselesi hakkında bakınız. Mehmet Aydemir, “‘Ey İnsanlar!’ Ve ‘Ey İman Edenler!’ İlahî Hitaplarıyla Kimler Kastediliyor? Mukâtil B. Süleyman Tefsiri Kapsamında Bir İnceleme”. 2. *Türkiye Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitabı*. ed. Abdullah Demir. Ankara: Oku Okut Yayınları, 2022.

⁶³ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur’ân Dili* (İstanbul: Azim Dağıtım Merkezi, ts.), 7/200.

⁶⁴ “العبرة لعموم اللفظ لا لخصوص السبب” kaidesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Subhî Salih, *Mebâbis fi Ulûmi’l-Kur’ân* (yrs.: Daru’l-İlm, 2000), 324; Mennâ’ b. Halil el-Kattân, *Mebâbis fi Ulûmi’l-Kur’ân* (yrs.: Mektebetü’l-Me’ârif 1420), 82

revi üstlenenlerin katıldıkları savaşlarda neler yapılması gerektiği üzerinde durur. Düşmanla yapılan savaştan farklı olarak bu savaşın, kardeşliği tekrar tesis etme savaşı olduğu ve bundan dolayı esirlerin öldürülmemesi, silahını bırakanların takip edilmemesi ve mallarının da ganimet olarak alınmaması gerektiğini belirtir. Bunlara ilaveten Müslümanların birlik ve beraberlik içinde olmaları gerektiği ve bunun için tek bir halifeye biat etmelerinin zorunlu olduğunu da dile getirir. Bir halife varken ikinci bir halifenin ortaya çıkması durumunda ilk halifenin yanında yer alınması ya da bir halifenin emri altındaki grupların birbiri ile çatışmaları durumunda asi olanlara karşı durulması da yine bu âyete göre Müslümanlar üzerine düşen bir görevdir. Bütün bu durumlarda birlik ve beraberliğin sağlanmasına yönelik olarak mümin gruplar arasındaki çatışmaların öncelikle hakeme başvurarak çözüme kavuşturulması, eğer olmazsa Yüce Allah'ın emrine dönüncüye kadar asi gruplarla çarpışılması prensibi insanlığın bu yolda ürettiği bütün çabalardan daha mükemmel bir sistemdir.⁶⁵

Görüldüğü üzere Kutup, sebab-i nüzûl rivayetleri üzerinde hiç durmadan âyeti zahiri anlamından yola çıkarak tefsir etmiş ve tıpkı Elmalılı gibi âyeti belli bir olaya yönelik olarak değil bütün müminlere hitap eder şekilde genel/umumî manada anlamayı tercih etmiştir. Bu bağlamda âyetin tefsirinde özellikle iki hususa vurgu yapmıştır. Bunlardan birincisi Müslüman halkın kendi içinde birlik ve beraberliklerini sağlamaları; ikincisi ise tek devlet olmanın zorunluğudur. Bu vurgu da muhtemelen Mısır'ın o günkü sosyo-kültürel atmosferi ve Müslümanların içinde buldukları şartlarla alakalıdır.

Filistin'de dünyaya gelen, aktivist yönü ağır basan, nüzûl sırasına göre yazılmış ilk tefsirlerden birinin sahibi iddia edilen⁶⁶ İzzet Derveze (1888-1984) de bu âyetlerin tefsirinde tıpkı Elmalılı gibi sebab-i nüzûl rivayetlerini aktarır ve anlama daha uygun olduğunu söylediği Abdullah b. Übey b. Selûl merkezli olanı tercih eder ama üzerinde durmaz. Âyetlerin Müslümanlardan iki grup arasında çıkan bir tartışma ve savaş neticesinde indiğini belirten Derveze, bu grupların kendi aralarında çekişen ve dövüşen iki Müslüman taraf, bir kabilenin insanları, bir ailenin bireyleri, bir şehrin sakinleri ve bir devletin sınırları içinde yerleşmiş vatandaşları olabildikleri gibi birbirinden tamamen bağımsız güç sahibi iki devlet de olabileceğini belirtir. Her iki ayetteki ifadelerin genele hitap etmesinin, ayetlerin muhtevastaki eğitim ve öğretimi genel ve sürekli bir telkin haline getirdiğini, her yer ve zamanda Müslümanların takip etmesi gereken adalet yolunu bir görev haline dönüştürdüğünü söyler. O, ayrıca bu âyetlerin iki grubun arasını bulma görevini üstlenen üçüncü Müslüman bir grup için mükemmel bir eğitim programı olduğunu ve onların tarafsız kalmayıp ıslah yolunu tutmalarının ve adaletle hareket etmelerinin gerekliliği üzerinde durur.

Âyetlerin Müslümanlar arasındaki kardeşliğin temellerinin pekiştirilmesi ve İslâm kardeşliğinin oluşturulması için, çekişme, azgınlık ve haksızlıkların giderilmesine yönelik bir rapor içerdiğini belirten Derveze, -diğer müfessirlerden farklı olarak- İslâm'da esas olanın tek devlet olduğunu ancak bu âyetlerin birden fazla İslâm devleti kurulması halinde ortaya çıkabilecek bir hususu da anlattığını ifade eder. Kur'an'daki "Yetki sahipleri/Ulu'l-Emr"⁶⁷ ifadesinin çoğul kalıpta gelmesi-

⁶⁵ Seyyid Kutup, *Fî Zilâli'l-Kur'ân* (b.y.: ts.), 9/122- 124.

⁶⁶ Özellikle "iddia edilen" kısmını ekledik. Çünkü 1978 yılında vefat eden Suriyeli, müfessir, kâdı Molla Huveys, "Beyânu'l-Me'ânî 'ala Hasebi Tertibi'n-Nüzûl" adlı tefsirini İzzet Derveze'den önce kaleme almıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Aydemir, *Beyânu'l-Me'ânî Bağlamında Molla Huveys'in Tefsir Yöntemi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2020), 12-13.

⁶⁷ Ulu'l-Emre itaat âyeti: "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا" "Ey İnananlar! Allah'a itaat edin, Peygambere ve sizden buyruk sahi-

nin de buna işaret ettiğini yani aynı anda birden fazla İslâm devleti olabileceğini iddia eder. Bu iddiasına Taberî'nin aktardığı bir rivayeti delil olarak getirir. Bu rivayete göre Hz. Ali ile Muaviye bir anlaşma yapmışlar ve bazı bölgeleri paylaşarak iki ayrı yönetim oluşturmuşlardır.⁶⁸ Derveze bu iddiasının ardından iki ayrı İslâm devletinin çatışması durumunda neler yapılacağına yönelik açıklamalar da yapar. Çatışan bu grupların imandan çıkıp çıkmadıkları gibi kelimâ konulara ve buna bağlı olarak savaş sonrasında neler yapılacağı meselelerine değinerek tefsirini sona erdirir.⁶⁹

Görüldüğü üzere Derveze de tıpkı Elmalılı gibi sebeb-i nüzûl rivâyeti üzerinde durmuş ancak âyeti belli bir olaya yönelik olarak değil bütün müminlere hitap eder şekilde genel/umumî manada anlamayı tercih etmiştir. Âyetleri diğer müfessirler gibi yoğun bir şekilde Müslümanların birlik ve beraberliğine vurgu yaparak tefsir eden Derveze, farklı bir açılım getirerek birden fazla İslâm devleti olması durumunda neler yapılacağı üzerinde de durmuştur. Âyetlerin Kutub tarafından tek devlet olmanın zorunluğu; Derveze tarafından ise birden fazla İslâm devletinin olabileceğine yönelik tefsir edilmesi yukarıda kısmen değindiğimiz üzere muhtemelen içinde yaşadıkları zaman dilimi, şartlar, yaşam tecrübeleri ve olaylara bakış açılarıyla ilgilidir.

Tarım toplumundan sanayi toplumuna, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişle birlikte insanların yaşadıkları hayat farklılaşmış ve buna bağlı olarak soru ve sorunları da değişmiştir. Bu yeni yaşam tarzına, soru ve sorunlara dinin de yeni cevaplar vermesi zorunlu hale gelmiştir. Bunun için bazı müfessirler -yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere- âyetlerin ne demek istediği üzerine yoğunlaşmışlar ve bu esnada sebeb-in ya da hitabın hususiliği gibi konular üzerinde durmayıp âyet/leri genelleştirerek/umûm tefsir etmişlerdir. Böylece Kur'ân'ı nâzil olduğu dönemden, yaşanan güne taşımışlar ve o günün problemlerine kendilerince çözümler üretmişlerdir. Hucurât sûresi 9-10. âyetler özelinde bireysel, toplumsal ve sosyal hayata yönelik çözüm önerilerinde bunu net bir şekilde görmek mümkündür.

Âyetlerin Yorumu Hakkında Bir Değerlendirme

İslâm âlimleri Kur'ân-ı Kerim'in daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla tefsirler başta olmak üzere birtakım eserler meydana getirmişlerdir. Bu eserler, bir taraftan Kur'ân'ın anlaşılmasına ciddi bir şekilde katkı sunarken diğer taraftan bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sorunlardan birisi âyetlerin anlaşılmasına yönelik olarak yapılan mezhebî ve anakronik yorumların zamanla sanki vahiymiş gibi algılanır olmasıdır. Nitekim bu eserlerde yer alan bilgiler ve yorumlar kimileri tarafından herhangi bir düşünme ve araştırmaya tabi tutulmadan kesin ve genel geçer bilgi olarak kabul edilmiş ve Kur'ân'ın anlaşılması önünde engel oluşturmuştur. Hâlbuki bunlar ilgili âyet hakkında müfessirlerin kendi bilgileri ve mezhebî düşünceler gibi kendisini etkileyen fikirler çerçevesinde yapmış oldukları yorumlardan ibarettir ve Kur'ân'ın kendisi değildir. Elbette ki bunlar bakılması, faydalanılması ve üzerinde düşünülmesi gereken kayda değer yorumlar ve bilgi malzemeleridir. Ancak Kur'ân üzerinde düşünen, onu anlamaya çalışan bir araştırmacı için bu yorum-

bi olanlara itaat edin. Eğer bir şeyde çekişirseniz, Allah'a ve ahiret gününe inanmışsanız onun halini Allah'a ve Peygambere bırakın. Bu, hayırlı ve netice itibarıyla en güzeldir" Nisâ 4/59.

⁶⁸ Anlaşma şu şekildedir: Buna göre Ali'ye Irak'ın, Muaviye'ye ise Şam ve diğer bazı bölgelerin yönetimi bırakıldı. Bu anlaşma, âyetlerden yola çıkarak verilen bir fetvadan ibarettir. Bunun caiz olduğuna dair delil ise hem bu ikisinin sahabilerden oluşu hem de bunlara yardım edenlerin Peygamber'in sahabelerinden ya da onlara iyiliklerde tabi olanlardan oluşudur. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî eî-Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk, ve Sılatu Târîhu't-Taberî* (Beyrut: Dâru't-Turâs, 1967), 3/275.

⁶⁹ Derveze, *et-Tefsiru'l-hadis*, 8/504-510.

larla birlikte ve daha önce anlamaya çalıştığı âyetin Hz. Peygamber döneminde hangi olaya binaen indiği, ne anlam ifade ettiği ve sahabenin bu âyetten ne anladığı meselesidir. Burada da asıl mihenk taşı olan husus, bunun için nüzûl ortamının bilinmesi ve -eğer varsa- sebep-i nüzûl rivâyetlerinin doğru tespit edilmesidir. Bütün bunlar üzerine müfessirlerin yapmış oldukları yorumlar dikkate alındığında âyetin anlamı daha net tespit edilebilecek ve böylece anlama yönelik farklılaşma gözler önüne serilebilecektir.

Bu bağlamda Hucurât Sûresi 9-10. âyetler hakkında aktarılan sebep-i nüzûl rivâyetleri irdelemiş ve bu âyetlerin kendisinden öncekilerden farklı bir olaya binaen nâzil oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca âyetlerin inmesine sebep olarak aktarılan Übey b. Selül merkezli hadisenin sebep-i nüzûl olması ihtimalinin diğerlerine nazaran daha fazla olduğu da belirlenmiştir.

Tefsir sahasında önemli yer işgal eden bazı eserlere bakıldığında müfessirlerin bu âyetlerle ilgili olarak ülkeler, gruplar ya da kişiler arasında meydana gelen savaş veya tartışma gibi durumlarda müdahil olunup, haklı taraf göz önüne alınarak sulhu temin etmenin gerekliliği ile buna bağlı olarak birlik ve beraberliğin sağlanması gibi hususlar üzerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Bunlardan bazıları nüzûl ortamı ve sebep-i nüzûl bilgisini dikkate almış ya da bunları varsayıp üzerinde fazla durmadan âyetleri genel/umumî olarak değerlendirmeye tabi tutmuşlardır ki bu âyetin ne dediği ve ne demek istediğinin tespitinde başvurulması gereken bir yöntemdir. Kimi müfessirler de bu tür verileri göz ardı edip âyetleri bağlamından kopararak değerlendirmeye tabi tutmuşlardır ki sıkıntılı olan husus bu ikinci türden yapılan yorumlamalardır. Çünkü bu tür tefsirlerde müfessirinin kendi görüşünü desteklemek amacıyla nüzûl ortamı dışındaki vakıaları sebep-i nüzûl olarak ihdas etmesi söz konusu olmuştur. Bu da bir anlamda âyetlerin tefsirinde tarihsel yanlışlığı/anakronizm hatasına düşüldüğü anlamına gelmektedir.

Örneğin *Mukâtil*, *Huvvârî* ve *Zemahşerî* gibi müfessirler, nüzûl ortamını ve sebep-i nüzûlü dikkate alarak âyetleri Hz. Peygamber döneminde yaşanan olaylar çerçevesinde yorumlayıp çıkarımında bulunurken; *Kummî*, *Mâtûrîdî*, *Cüşemî* gibi farklı ekollere mensup müfessirler âyetleri, nüzûl dönemi sonrası gerçekleşen Hz. Ali ve diğer gruplar arasında yaşanan olaylarla bağdaştırmışlardır. Böylece bir anlamda âyetlere yeni sebep-i nüzûl ihdas etmiş ve âyetlerin gerçek anlamını tespitten uzaklaşmışlardır. Bu müfessirlerin yorumlarına bakıldığında bütün bunları bağlı buldukları ekolün görüşünü desteklemek amacıyla yaptıkları anlaşılmaktadır. Nitekim kelamî meselelere dair yapmış oldukları yorumlarda bu net bir şekilde görülmektedir. *Tüsterî*, *Kuşeyrî* gibi işârî tefsir öncüleri de âyetlerin tefsirini sebep-i nüzûlleri dikkate almadan yapmış, siyak-sibakı dahi göz ardı ederek bireysel/keyfi yorumlara gitmişlerdir. Bu müfessirler her ne kadar âyetleri bağlamından kopararak tefsir etmişler ise de diğerleri gibi yeni bir sebep-i nüzûl ihdas edip tarihsel yanlışlığı/anakronizm hatasına düşmemişlerdir. İslâm dünyasının zayıfladığı, Müslümanların yenildiği, ezildiği ve kendi aralarında savaştığı 20. yüzyılda yaşayan ve bu dönemin sosyo-kültürel atmosferinden etkilenen *Elmalılı*, *Seyyid Kutup* ve *Derveze* gibi son dönemin müfessirleri ise âyetleri bireysel, toplumsal ve siyasi birlikteliği sağlamaya yönelik olarak tefsir etmişlerdir. Bunun için âyetlerin ne dediği değil ne demek istediği üzerinde durmuşlar, İslâm devletinin gerekliliği, birden fazla olup olamayacağı gibi siyasi konulara değinmişlerdir.

Âyetler, belli bir zaman diliminde nazil olmuştur ve birçoğunun sebep-i nüzûlü vardır. Bir âyetin anlamını tespit ederken ve yorumlarken bunlara dikkat edilmesi gerekir. Yukarıda aktardı-

ğımız bazı müfessirlerin bunları dikkate almayıp hataya düşmelerinin elbette ki birtakım sebepleri vardır. Bunlardan bazılarının şunlar olduğu anlaşılmaktadır:

- 1) Müfessirlerin içinde yaşadıkları sosyo-kültürel şartlar,
- 2) Müfessirlerin mensubu buldukları ekolün görüşünü destekleme konusunda haddinden fazla istekli olmaları ve aşırıya kaçmaları,
- 3) Müfessirlerin nüzûl ortamı ve sebeb-i nüzûl bilgisini göz ardı ederek kendi amaçları doğrultusunda âyetleri doğrudan umuma hasretmeleri,
- 4) Müfessirlerin birden fazla sebebe binaen bir âyetin ya da bir olaya binanen birden fazla âyetin inebileceği, hükmün veya nüzûlün taahhürü gibi esbâb-ı nüzûlü anlamaya yönelik hususlar çerçevesinde âyetlere yaklaşımları ve âyetleri sonradan meydana gelen sorunların çözümü için kullanmalarındır. Böylece sanki âyetler o anki bir olay için nâzil olmuş gibi kesin cümle sarf ederek asıl sebeb-i nüzûlden uzaklaşmalarındır.

Nitekim bazı müfessirlerin makalemizde ele aldığımız Hucurât Sûresi 9-10. âyetlerin sebeb-i nüzûlü olarak Hz. Peygamber döneminde iki grup arasında gerçekleşen olayları değil daha sonradan Hz. Ali ile başka gruplar arasında yapılan savaşları zikretmeleri muhtemelen onların sebeb-i nüzûle yönelik olarak hükmün taahhürü gibi birtakım kriterleri kabul etmeleri sebebiyledir. Bu da her ne kadar âyetleri tefsir edildikleri döneme taşıyor ve o günün problemini çözüyor gibi gözükse de aslında tarihsel yanılığa/anakronizme sebebiyet vermektedir. Böyle bir olayın ve buna bağlı yorumların Hz. Peygamber döneminde zikredilmeyip daha sonradan ilk defa Kummî gibi Şiî; Mâtûrîdî gibi Sünnî müfessirlerin tefsirlerinde yer almaları bunu desteklemektedir. Daha önce bahsettiğimiz üzere bu tür yaklaşımları başka âyetlerin tefsirinde de görmek mümkündür. Derveze'nin "Ulu'l-Emre itaati" emreden âyeti bağlamı ve nüzûl ortamından arı bir şekilde irdeleyerek İslâm devletlerinin birden fazla olabileceğine delil olarak kullanması da ayrı bir anakronik örnektir.⁷⁰

Sonuç

Nüzûl ortamı ve sebeb-i nüzûl bilgisini dikkate almaksızın bir âyeti anlamaya çalışmak onun doğru anlamının tespit edilmesinde bir engeldir. Bu verilerden yola çıkarak âyetlerin doğru anlamının tespit edilmesi onların sadece o döneme hasredildiği anlamına gelmemektedir. Doğru anlam tespit edildikten sonra âyetlerin nasıl yorumlanacağı ve günümüze nasıl aktarılacağı yani ne demek istediği ve bugün bize ne diyor meselesi üzerinde durulması gerekir.

Hucurât Sûresi 9-10. âyetler bu yöntemle incelendiğinde öncelikle âyetlerin devletlerin, emir altındakilerin ya da kişilerin değil Hz. Peygamber huzurunda Müslüman iki grubun çatışmasından bahsettiğinin tespit edilmeli ve ardından bugün bize ne diyor konusuna geçilmelidir. Bu yorumlama esnasında da her insanın hayat felsefesinin farklılık gösterdiği, insanların bir tornadan çıkmış gibi tek bir tabiata, huya, kimliğe sahip olmadıkları bilinmelidir. Bu farklılıklar göz önüne alınarak insanların arasının bulunması ve problemlerin çözülmesi gerekir. Âyetlerde bahsedilen her iki mü'min grubu, aile içi çatışma, mahalle çatışması, şehir çatışması veya Müslüman ülkelerin çatışması vb. şekillerde tasnife tabi tutabiliriz. Aile içi çatışmalarda aile büyüklerinin; mahalle-şehir

⁷⁰ Âyette zikredilen Ulu'l-Emr'in ne olduğuna dair ayrıntılı bilgi için bk. Nihat Uzun, *Hicri II. Asırda Siyaset-Tefsir İlişkisi* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2011), 252-256.

çatışmalarında ilgili yetkililerin; Müslüman ülkelerin çatışması durumunda ise diğer İslâm devletleri -buradaki 'İslâm devleti'nden kastımız, teolojik bir İslâm devleti değil nüfusunun çoğunluğu Müslümanlardan oluşan devletlerdir- müdahil olarak adil bir şekilde barışı sağlayabilirler. Hatta bunun için birey ve toplum psikolojisinden haberdar, âkil kişilerden oluşan bir heyet de oluşturulabilir. Hulasa âyetlerin anlamı doğru tespit edildikten sonra Kurân'ın emrettiği ilkeler çerçevesinde problemlerin çözümüne yönelik daha yeni ve modern yaklaşımlar sergilenebilir ki bu o dönemde yaşayan insanların bilgi birikimi ve kültürel seviyeleriyle doğru orantılı bir husustur.

Kaynakça

- ‘Abdulkerîm el-Ğuşeyrî, ‘Abdulkerîm b. Hevâzin b. ‘Abdumelik el-Ğuşeyrî. *Leţâifu’l-işârât*. nşr. İbrâhîm el-Besyûnî. b.y.: el-Hey’etu’l-Mısriyyi’l-‘Âmme, 3. Baskı, 2000.
- ‘Abdurrezzâk, Ebû Bekr ‘Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Şan‘ânî. *Tefsîru ‘Abdurrezzâk*. nşr. Maĥmûd Muĥammed ‘Abduh. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1999.
- Aydemir, Mehmet. “‘Ey İnsanlar!’ Ve ‘Ey İman Edenler!’ İlahî Hitaplarıyla Kimler Kastediliyor? Mukâtil B. Süleyman Tefsiri Kapsamında Bir İnceleme”. 2. *Türkiye Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitabı*. ed. Abdullah Demir. Ankara: Oku Okut Yayınları, 2022.
- Aydemir, Mehmet. *Beyânu’l-Meânî Bağlamında Molla Huveys’in Tefsir Yöntemi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2020.
- Ayhan, Bayram. “Anakronizmin İfradı: Kummî’nin İlk İnen Sûrelere Dair Aşırı Yorumu”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (Aralık 2019): 372-408.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- el-Beğavî, el-Ğuseyn b. Mes‘ûd b. Muĥammed b. el-Ferrâ’. *Me‘âlimu’t-tenzîl fi tefsîri’l-Ğur’ân*. nşr. ‘Abdurrezzâk el-Mehdî. b.y.: Dâru İhyâi’t-Turâşi’l-‘Arabî, 1420.
- Bilici, Faruk. “Ernest Renan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/568-571. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- el-Buĥârî, Ebû ‘Abdullâh Muĥammed b. İsmâ‘îl. *el-Câmi‘u’l-musnedu’s-saĥîhu’l-muĥtaşar*. nşr. Muĥammed Zuheyr en-Nâsir. Beyrut: Dâru Tavĥî’n-Necât, 1422.
- Büyükaşçı, Mustafa Sabri. “Harre Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/245-247. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Cabiri, Muhammed Abid. *Fehmu’l-Kur’ân*. trc. Muhammed Coşkun. İstanbul: Mana Yayınları, 2013.
- Cevherî, Tantâvî. *el-Cevâhir fi tefsîri’l-Ğur’âni’l-Kerîm*. b.y.: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1351.

el-Cuşemî, Ebû Sa'd el-Muhsin b. Muhammed el-Beyhaķî. *et-Tehzîb fî't-tefsîr*. nşr. 'Abdurrahmân b. Suleymân es-Sâlimî. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısrî, 2019.

Çalışkan, İsmail. *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.

Çolak, Kamil. "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali ve Tahliyesi (1798-1801)". *SAU Fen Edebiyat Dergisi* 10 (2008-II), 141-183.

Derveze, Muhammed İzzed. *et-Tefsîru'l-hadis*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1383.

Ebû Bekr İbnu'l-'Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. 'Abdullâh b. el-'Arabî el-İşbîlî. *Ahkâmu'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2003.

Ebû'l-Leyş es-Semerķandî, Naşr b. Muhammed. *Baħru'l-'ulûm*. nşr. Maħmûd Mataracı. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, ts.

el-Feyd el-Kâşânî. *Tefsîru's-sâfi*. nşr. Huseyn el-A'lemî. Tahran: Metebetu's-Şadr, ts..

Furât el-Kûfi, Ebû'l-Kâsım Furât b. İbrâhîm. *Tefsîru Furât el-Kûfi*. nşr. Muhammed el-Kâzım. Tahran: Vizâretu's-Şekâfe, 1990.

Görgün, Hilal. "Urvetü'l-Vuskâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/186-188. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

el-Hâzin, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed. *Lubâbu't-te'vil fî me'ânî't-tenzîl*. nşr. Muhammed 'Alî Şâhîn. Beyrut: y.y., 1415.

Hûd b. Muħakkem el-Huvvârî. *Tefsîru Kitâbillâhi'l-'Azîz*. nşr. Bâlhâc b. Sa'îd Şerîfi. Beyrut: Dâru'l-Ėarbi'l-İslâmî, 1990.

İbnu'l-'Arabî, Muhammed b. 'Alî Muħyî'd-Dîn eṭ-Ṭâ'î. *et-Tefsîr*. b.y.: y.y., ts.

İbn Âşûr, Muhammed b. Ṭâhir b. 'Âşûr. *et-Taħrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiyye, 1984.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî. *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. nşr. 'Abdurrezzâķ el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2001.

İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed 'Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *Tefsîru'l Kur'âni'l-'Azîm*. nşr. Es'ad Muhammed eṭ-Ṭayyib. b.y.: Mektebetu Nizâr Muştafâ el-Bâz, 1998.

İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takıyyuddîn Ahmed b. 'Abdilhâlîm el-Harrânî. *Muqaddime fi usûli't-tefsîr*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1980.

el-Kattân, Mennâ' b. Halil. *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*. yrs.: Mektebetu'l-Me'ârif, 1420.

el-Kuleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'qûb. *el-Furû'u'l-Kâfi*. nşr. Alî Ekber el-Ğifârî., Tahran: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, Tahran, 1388.

el-Ğurţubî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Ğazrecî. *el-Câmi' li-âhkâmi'l-Ğur'ân*. nşr. Hişâm Semîr el-Buğârî. Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kutub, 2003.

el-Mâtûrîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*. nşr. Mecdî Bâsellûm. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.

Muğâtîl b. Suleymân, Ebû'l-Hasen Muğâtîl b. Suleymân el-Belhî. *Tefsîru Muğâtîl b. Suleymân*. nşr. 'Abdullâh Maħmûd Şehâte., Beyrut: y.y., 2002.

Muslim, Ebû'l-Huseyn Muslim b. el-Ğaccâc el-Ğuşeyrî en-Nisâbûrî. *el-Musnedu's-sahîhu'l-muħtaşar bi naqli'l-'adl 'ani'l-'adl ilâ Resûlillâh*. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2014.

Necmeddin-i Kübrâ, Ahmed b. 'Omer b. Muhammed. *et-Te'vîlâtü'n-necmiyye*. b.y.: y.y., ts.

Öz, Mustafa. "Kerbela". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/271-272. Ankara: TDV Yayınları, 2022 .

er-Râzî, Ebû 'Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. 'Omer. *Mefâtîhu'l-gayb*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.

Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur'ân ve Bağlam*. İstanbul: Şule Yayınları, 2018.

Salih, Subhî. *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*. yrs.: Daru'l-İlm, 2000.

es-Suyûtî, Celâlu'd-Dîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *ed-Durru'l-menşûr*. Beyrut: y.y., ts.

es-Suyûtî, Celâlu'd-Dîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Ğur'ân*. nşr. Muhammed Ebû'l-Fađl İbrâhîm. b.y.: el-Hey'etu'l-Mışriyyeti'l-'Amme li'l-Kuttâb, 1974.

es-Sulemî, Ebû'Abdurrahman Muhammed b. el-Huseyn en-Nisâbûrî. *Ĥakâ'iku't-tefsîr*. nşr.

- Seyyid İmrân. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. 'Alî b. Muhammed el-Yemenî. *Fethu'l-kadîr*, Dimeşk: Dâru Ibn Keşîr, 1414.
- Şimşek, Sait. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Beyan Yayınları. İstanbul. 2012.
- eş-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî (ö.310/923), *Câmi'u'l-beyân an te'vîli 'âyi'l-Kur'an*. nşr. 'Abdullâh b. 'Abdilmuhsin et-Turkî. b.y.: Dâru Hicr, 2001.
- eş-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk ve sîlatu târîh eş-Taberî*. Beyrut: Dâru't-Turâs, 1967.
- eş-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen. *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'an*. nşr. Aḥmed Ḥabîb. Beyrut: Dâru İhyâ'i Turâşî'l-'Arabî, ts.
- et-Tusterî, Ebû Muhammed Sehl b. 'Abdullâh. *Tefsîru't-Tusterî*. nşr. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1423.
- Uzun, Nihat. *Hicrî II. Asırda Siyaset-Tefsir İlişkisi*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.
- el-Vâhidî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Aḥmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nisâbûrî. *Esbâbu'n-nuzûl*. nşr. 'İsâm b. 'Abdilmuhsin el-Ḥumeydân. b.y.: Dâru'l-İslâh, 1992.
- Yağmur, Oğuzhan Şemseddin. *Zemahşeri'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*. Ankara: Araştırma Yayınları. 2020.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Azim Dağıtım Merkezi, ts.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/145-150. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yiğit, İsmail. "Tevvâbîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/49-50 İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Yiğit, İsmail. "Muhtâr es-Sekafî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/54-55. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- ez-Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî. *Me'âni'l-Kur'an ve i'râbuhu*. nşr. 'Abdulcelîl

‘Abduh Şelebî. Beyrut: ‘Âlemu’l-Kutub, 1988.

ez-Zemaşşerî, Ebû’l-Ğâsım Maĥmûd b. ‘Amr. *el-Keşşâf ‘an Ĥakâiki Ğavâmiği’t-Tenzil*.
Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1407

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s)

Oğuzhan Ş. YAĞMUR - Mehmet AYDEMİR

Finansman / Funding

Yazarlar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The authors acknowledge that received not external funding support of this research.

Yazar Katkıları / Authors Contributions:

Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study : OŞY (%60), MA (%40)

Veri Toplanması / Data Collection : OŞY (%60), MA (%40)

Veri Analizi / Data Analysis : OŞY (%60), MA (%40)

Makalenin Yazımı / Writing up : OŞY (%60), MA (%40)

Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision : OŞY (%60), MA (%40)

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that they have no competing interests.